

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Received: 21.09.2018

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 05.11.2018

ISSN: 1306-9136

Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes and History Journal

Sayı: 19, Yıl: 2018, Sayfa: 137-176

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Şahin, Fethi Kurtiy. "2014 Sonrasında Kırım Tatarları ve Ukrayna: Ortak Bir Düşman Karşısında Yeniden Kurulan İlişkiler." *Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History* 19, (2018): 137-176.

2014 SONRASINDA KIRIM TATARLARI VE UKRAYNA: ORTAK BİR DÜŞMAN KARŞISINDA YENİDEN KURULAN İLİŞKİLER

Fethi Kurtiy ŞAHİN

Doktora Adayı

Araştırma Görevlisi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

137

Öz: *Bu makale, 2014 yılında Rusya Federasyonu'nun Kırım Yarımadası'nı işgal ve yasadışı ilhakını takip eden süreç içerisinde, Kırım Tatarları ve Ukrayna arasında gelişen ilişkileri incelemektedir. Kasım 2013 ve Şubat 2014 tarihleri arasında gerçekleşen Euromeydan (Euromaidan) olayları, devrimsel bir süreç başlatmış ve Ukrayna'nın iç ve dış siyasetini yeni baştan kurmasının önünü açmıştır. Diğer yandan Rusya Federasyonu'nun, Kırım'ı yasadışı ilhaki ve Doğu Ukrayna'da başlayan ayrılıkçı hareketlere destek vermesi bölgeyi bir krize sürüklemiştir. Bu krizin tam ortasında Kırım'ın yerli halkı (indigenous people) Kırım Tatarlarının kitlesel olarak Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü desteklemeleri ve Rus işgaline karşı gerek Kırım Yarımadası'nın içerisinde gerekse uluslararası alanda sert bir direniş göstermeleri bu krizin en dikkate değer noktalarından bir tanesidir. 2018 yılı sonu itibarıyla Ukrayna ve Kırım Tatarları, tarihlerini ortak acılar*

ve ortak mutluluklar temelinde yeniden gözden geçirirken; Moskova'ya karşı bir ittifak kurmuş durumdadırlar. Ukrayna'da ve Türkiye'de yürütülen saha çalışmalarında elde edilen nitel verilere ve literatürdeki ikinci el kaynaklara dayanılarak hazırlanan bu makale, Ukrayna ve Kırım Tatarları arasında ilişkilerin nasıl değiştiğini ve bu ittifakın ortaya çıkışının nasıl mümkün olduğunu irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Avrasya, Doğu Avrupa, İşgal, Karadeniz, Euromeydan, Yerli Halklar*

CRIMEAN TATARS AND UKRAINE AFTER 2014: NEW RELATIONS ESTABLISHED AGAINST A COMMON ENEMY

Abstract: *This article analyses the relations between Crimean Tatars and Ukraine after the occupation and the illegal annexation of the Russian Federation in the Crimean Peninsula. Euromaidan protests, which took place between November 2013 and February 2014, started a revolutionary process in Ukraine and gave way the changes in the domestic and foreign policies of Ukraine. Besides, Russian assistance to the separatists in the Eastern Ukraine and illegal annexation of the Crimean Peninsula bred a regional crisis. Support of Crimean Tatars, the indigenous people of the Crimean Peninsula, to the Ukrainian territorial integrity and their solid resistance against the Russian occupation is one of the most remarkable issues in this crisis. By the end of 2018, Crimean Tatars and Ukraine, who are rewriting their history on the basis of common sufferings and happiness, in a situation of alliance against the Moscow administration. This article, relies on the qualitative data gathered during the field researches held in Ukraine and Turkey and secondary sources in the literature, analyzes the change in the relations between Crimean Tatars and Ukraine, while discussing how an alliance became possible between these two.*

Keywords: *Eurasia, Eastern Europe, Occupation, Black Sea, Euromaidan, Indigenous People*

23 Şubat 2014, Ukrayna tarihindeki en önemli kırılma noktalarından birisi olarak tarih sayfalarında yerini aldı. 2013 yılının Kasım ayında başlayan barışçıl gösteriler, polisin ve özel harekât polislerinin (*berkut*) göstericileri dağıtmak için aşırı şiddete başvurmaları ile kısa süre içerisinde daha geniş katılımlı gösterilere, sonrasında ise Ukrayna tarihinde bir dönüm noktası olacak devrimsel olaylara dönüştü.¹ Tarih boyunca Rusya ve Avrupa arasında bir sınır bölgesi durumunda kalmış olan bugünkü Ukrayna toprakları, Euromeydan'dan (*Euromaidan*) on yıl önce Turuncu Devrim gibi ülke için devrimsel değişimlerin önünü açmış olan olaylar yaşamıştır.² Ancak, 2014 senesinde yaşanan olayların sonuçları hem Ukrayna ve bölge siyaseti için hem de uluslararası arena için son derece büyük bir önem taşımaktadır. Bugün, Ukrayna'da resmi olarak 'Onur Devrimi' (*Революціягідності / Revoliutsiiahidnosti*) olarak anılan bu olayların nedenlerini ve sonuçlarını irdelemeden bölgenin temel dinamikleri hakkında fikir sahibi olmak mümkün değildir. Bu makale, 2014 yılında Ukrayna'da gerçekleşen olayların ardından, Rusya Federasyonu'nun Kırım Yarımadasını işgal ve yasadışı bir şekilde ilhak etmesini takip eden sürece odaklanacaktır. Makalenin asıl amacı ise bu süreç içerisinde Kırım Tatarları ve Ukrayna arasında gelişen ilişkileri incelemektedir ve Kırım Tatarlarının Rusya'ya karşı nasıl bir direniş gösterdikleri de analiz edilecektir.

Euromeydan olayları, devrimsel bir süreç başlatmış ve Ukrayna'nın iç ve dış siyasetini yeni baştan kurmasının önünü açmıştır. Sonrasında Rusya Federasyonu'nun Kırım'ı yasadışı ilhakı ve Doğu Ukrayna'da başlayan ayrılıkçı hareketlere destek vermesi, bölgeyi bir krize sürüklemiştir. Bu krizin tam ortasında Kırım'ın yerli halkı (*indigenous people*)³ Kırım Tatarlarının kahir ekseriyetinin Ukrayna'nın yanında bir pozisyon almaları ve Rus işgaline karşı gerek Kırım Yarımadası'nın içerisinde gerekse uluslararası alanda sert bir direniş göstermeleri bu krizin en dikkate değer noktalarından bir tanesidir.

- 1 Euromeydan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Andrew Wilson, *Ukraine Crisis: What It Means for the West* (New Haven: Yale University Press, 2014); Serhy Yekelchuk, *The Conflict in Ukraine: What Everyone Needs to Know* (New York: Oxford University Press, 2015); Taras Kuzio, "Competing Nationalisms, Euromaidan, and the Russian-Ukrainian Conflict," *Studies in Ethnicity and Nationalism* 15, sayı. 1 (2015): 157-169; Taras Kuzio, *Ukraine: Democratization, Corruption and the New Russian Imperialism* (California: Praeger, 2015), 77-116; Andrey Kurkov, *Ukraine Diaries: Dispatches from Kiev* (London: Harvill Secker, 2014).
- 2 Andrew Wilson, *The Ukrainians: An Unexpected Nation (3rd edition)* (London: Yale University Press, 2015), 311-341.
- 3 "Yerli halk" kavramı ile ilgili daha fazla bilgi için bkz, "Indigenous Peoples at the UN," *United Nations*, erişim Ağustos 10, 2018, <https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/about-us.html>.

2018 yılı sonu itibariyle Ukrayna ve Kırım Tatarları, tarihlerini ortak acılar ve ortak mutluluklar temelinde yeniden gözden geçirirken; Moskova'ya karşı bir ittifak kurmuş durumdadırlar. Bu iş birliği, karşılıklı fayda temellerine oturma yanısıra, karşılıklı atılan adımlar neticesinde kurumsal ve hukuki bir boyut kazanmak yolunda, yavaş da olsa, ilerlemektedir. Ukrayna Anayasası içerisinde Kırım Tatarlarına yerli halk statüsü verilmesi ve bu prensip üzerinden Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin yapısının yeniden düzenlenmesi Ekim 2018 itibarıyla Ukrayna Parlamentosu'nun en önemli gündemlerinden bir tanesidir. Daha önceleri karşılıklı "farkındalısızlık" ve yer yer çatışmalar görülen bu ilişkinin nasıl değiştiği ve böyle bir ittifakın kurulmasının nasıl mümkün olduğu akademisyenler ve siyaset yapımcılar arasında tartışılan bir konudur. Bu soruların cevaplarını ararken hazırlanan bu makale, saha çalışmaları neticesinde elde edilen nitel verilere dayanmaktadır. İki farklı proje kapsamında Haziran 2016'da Herson ve çevresindeki yerleşim merkezlerinde bir hafta; Kiev'de Ağustos 2016'da bir hafta, Şubat 2017'de iki hafta süreyle saha çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında yazar, 2015 senesinden bu yana sık aralılarla Ukrayna'ya ziyaretlerde bulunmuş ve Dünya Kırım Tatar Kongresi'nin toplantılarını ve Ukrayna makamlarınca organize edilen pek çok farklı etkinliği yerinde gözlemlemiştir. Bu saha çalışmaları sırasında, Kırım Tatar ve Ukraynalı aktivistler, akademisyenler ve uzmanlarla gerçekleştirilen yarı-yapılandırılmış (*semi-structured*) mülakatlar yapılmıştır. Bu süre zarfında Ukrayna'nın yanında en önemli Kırım Tatar diaspora merkezlerinden birisi olan Türkiye'de Kırım Tatar derneklerinin faaliyetleri takip edilmiş ve liderleri ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu yollarla elde edilen nitel verilerin yanısıra, literatürdeki ikincil kaynaklardan da faydalanılmıştır.

Kırım'ın İşgaline Varan Süreç

Viktor Yanukoviç⁴ hükümetinin, uzun süreden beri beklenen ve üzerinde tartışılan Avrupa ile ortaklık anlaşmasını (*Ukraine-European Union Association Agreement*) imzalanacağı yönündeki taahhütleri, uzmanlar arasında ülkenin yüzünü Avrupa'ya dönüp dönemeyeceği

4 2002-2004 yılları arasında Ukrayna Başbakanı olan Viktor Yanukoviç, 2004 senesinde Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda en çok oyu almış olmasına rağmen, yolsuzluk iddiaları üzerine başlayan "Turuncu Devrim" sebebiyle koltuğu kazanamamış ve Viktor Yuşçenko, Cumhurbaşkanlığı olmuştur. 2010 senesindeki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Cumhurbaşkanlığı seçilen Victor Yanukoviç, 2014 senesinde Euromeydan olayları sonunda ülkeyi terk etmek zorunda kalana kadar bu göreve devam etmiştir.

hakkında tartışmaları başlatmıştı.⁵ Ukrayna ile Avrupa Birliği arasındaki ticari ilişkileri yeniden şekillendirmesi planlanan anlaşma; insan hakları, temel özgürlükler ve hukukun üstünlüğü gibi konularda da Ukrayna ve Avrupa Birliği arasında ortak çalışmalar ön görmekteydi. Anlaşma, ülkenin kalkınma hızını arttıracak ve refah seviyesini yükseltecek bir basamak olarak ifade ediliyor ve Avrupa ile entegrasyon sürecinin önemi vurgulanıyordu.⁶ Ukrayna'nın bu hamlesine karşılık olarak Rusya ise, Ukrayna pazarının bu anlaşma ile Avrupa mallarına açılacağını; bu durumda Rus mallarını, Avrupa malları ile mücadeleye zorlamasının bir bedeli olacağını açıkça ifade etmekten çekinmemekteydi.⁷ Rusya'nın liderliğinde eski Sovyet ülkeleri arasında ekonomik ve stratejik alanlarda iş birliği öngören Avrasya Ekonomik Birliği'ne (*Евразийскийэкономическийсоюз*) katılmak ise, Moskova tarafından sunulan bir diğer alternatifti. Agresif dış politika hamleleri ve Ukrayna Cumhurbaşkanı ile yapılan ve içeriği sonraları çok büyük tartışmaların sebebi olacak olan gizli ve açık görüşmeler neticesinde Putin, Ukrayna yönetiminin fikrini değiştirmeyi başardı.⁸

Cumhurbaşkanı Yanukoviç'in Ukrayna'nın Avrupa ile anlaşma imzalamayı vazgeçtiğini açıklamasına karşı ilk ve en sert tepki gençlerden geldi. Kiev'in merkezindeki Bağımsızlık Meydanı'nda,

- 5 Avrupa'nın ve Yanukoviç'in anlaşma hakkındaki motivasyonları hakkında bir tartışma için bkz, Paul Kubicek, "Dancing with the Devil: Explaining the European Union's Engagement with Ukraine under Viktor Yanukovych," *Journal of Contemporary European Studies* 25, sayı. 2 (2016): 1-20.
- 6 Toby Vogel, "Yanukovych in Brussels on first foreign trip: Ukraine's new president sees Europe as 'key priority' but also wants to "enhance" relations with Russia," *Politico*, Ocak 03, 2010, erişim Eylül 01, 2018, <https://www.politico.eu/article/yanukovych-in-brussels-on-first-foreign-trip/>; "Yanukovych vs. Ukraine's European Integration," *Freedom House*, Kasım 21, 2013, erişim Eylül 01, 2018, <https://freedomhouse.org/blog/yanukovych-vs-ukraine%E2%80%99s-european-integration>.
- 7 "Lavrov Warns Ukraine over EU Deal," *The Moscow Times*, Ekim 29, 2013, erişim Eylül 15, 2018, <https://themoscowtimes.com/articles/lavrov-warns-ukraine-over-eu-deal-29022>; Pavel Korduban, "Ukraine Ignores Russia's Invitation To Join Customs Union," *Eurasia Daily Monitor* 8, sayı. 79, Nisan 22 2011, erişim Eylül 2015, 2018, <https://jamestown.org/program/ukraine-ignores-russias-invitation-to-join-customs-union/>; Timothy Heritage, "Ukraine Holds Key to Putin's Dream Of A New Union," *Reuters*, Kasım 29, 2013, erişim Eylül 15, 2018, <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-eu-putin/ukraine-holds-key-to-putins-dream-of-a-new-union-idUSBRE9AS0F320131129>.
- 8 "Putin Pledges Billions, Cheaper Gas To Yanukovych," *Radio Liberty*, Aralık 17, 2013, erişim Eylül 05, 2018, <https://www.rferl.org/a/ukraine-protests-yanukovych-moscow/25203138.html>; "Vladimir Putin offers Ukraine financial incentives to stick with Russia," *The Guardian*, Aralık 18, 2013, erişim Eylül 05, 2018 <https://www.theguardian.com/world/2013/dec/17/ukraine-russia-leaders-talks-kremlin-loan-deal>; "Ukraine suspends talks on EU trade pact as Putin winstug of war," *The Guardian*, Kasım 21, 2013, erişim Eylül 05, 2018, <https://www.theguardian.com/world/2013/nov/21/ukraine-suspends-preparations-eu-trade-pact>.

sosyal medya üzerinden organize olarak toplanan gençlerin ilk attıkları slogan “Ukrayna Avrupa’dır!” (*Україна це Європа / Ukraine is Europe*) olmuştur. Daha sonrasında göstericiler ve polis arasında gerçekleşen kanlı çatışmalar sırasında göstericilerin hükümete karşı dile getirdikleri temel suçlama, polisin şiddetinden çok; yolsuzluk, yozlaşma, demokratik değerlerden uzak olmak ve belki de en önemlisi ülkenin bağımsızlığını Rusya’nın baskılarına karşı koruyamamak olmuştur. Ukrayna ve bölge siyasetinin yeni baştan kurulmasının yolunu açan bu olaylar; 23 Şubat 2014 tarihinde Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç’in ülkeyi gizli bir şekilde terk etmesi ve hemen arkasından parlamentonun yönetime el koyması ile son bulmuştur.⁹ Bu olağanüstü şartlar altında 25 Mayıs 2014 tarihinde düzenlenen seçimler sonucunda, Avrupa entegrasyonu sürecini yeni baştan başlatacağı sözünü veren Petro Poroşenko Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Hemen arkasından başlayan reform süreci sırasında Avrupa Birliği ile 16 Eylül 2014 tarihinde iş birliği anlaşması imzalandı. 1 Kasım 2014 tarihinden itibaren kademeli olarak uygulanmaya koyulan anlaşma, 1 Eylül 2017 tarihinde tam olarak uygulanmaya başlandı.¹⁰ Kiev’de 125 kişinin hayatını kaybettiği, onlarca kişinin kaybolduğu ve 1890 kişinin yaralandığı olaylar neticesinde Ukrayna’nın Batı ile bütünleşmesini hedefleyenlerin kazandığı zafer artık resmi adıyla “Onur Devrimi” olarak anılmaktadır.

27 Şubat 2014 tarihinde Rusya’nın Kırım’a müdahale etmesi ve Doğu Ukrayna’daki ayrılıkçı gruplara açık siyasi ve askeri destek sağlaması,¹¹ Ukrayna için yorucu, yıpratıcı ve ülkenin bütünlüğünü tehdit eden bir olaylar silsilesi başlatmıştır. Ayrıntıları ilerleyen satırlarda verilecek olan işgale karşı, Kırım Tatarlarının kahir ekseriyetinin göstermiş oldukları sert ve organize direniş, sadece Ukrayna içerisinde değil, uluslararası arenada için de merakla takip edilen bir olguya dönüşmüştür.

9 “Ukraine President Yanukovichim peached: Parliament votes to dismiss Viktor Yanukovic hand sets early election for May 25, while jailed opposition leader freed,” *Aljazeera*, Şubat 22, 2014, erişim Eylül 05, 2018, <https://www.aljazeera.com/news/europe/2014/02/ukraine-parliament-ousts-president-yanukovich-2014222152035601620.html>; “Ukrainian MPs vote to oust President Yanukovich,” *BBC*, Şubat 22, 2014, erişim Eylül 05, 2018, <https://www.bbc.com/news/world-europe-26304842>.

10 “EU-Ukraine Association Agreement enters fully into force,” *European External Action Service*, Eylül 01, 2017, erişim Ekim 20, 2018, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/31591/eu-ukraine-association-agreement-enters-fully-force_en.

11 “How Russia finances the Ukrainian rebel territories,” *Bild*, Ocak 16, 2016, erişim Eylül 20, 2018, <https://www.bild.de/politik/ausland/ukraine-konflikt/russia-finances-donbass-44151166.bild.html#fromWall>.

Kırım ve Ukrayna Tarihine Kısa Bir Bakış

İşgali ve sonrasında olan olayları incelemeye geçmeden önce, Kırım Tatarları ve Ukrayna arasındaki ilişkilerin tarihinden bazı önemli noktalara değinmek ve bölgenin demografik ve siyasi yapısını derinden etkilemiş bazı olayların altı çizmek gerekmektedir. Bu kısmın amacı bir tarih yazmak değil, ilerleyen kısımlarda dile getirilecek bazı noktalara açıklık getirmektir.

1783 senesinde Rusya İmparatorluğu'nun yarımadaı ele geçirmesi ve Kırım Hanlığı'nın çökmesi bölgenin onuncu asırdan beri adım adım oluşmuş Türk ve Müslüman kimliğinde dramatik değişimlerin başlangıcı olmuştur. Rusya bölgede hızlı bir kolonizasyon çalışmasına girişmiş ve imparatorluğun farklı Hristiyan unsurlarını yarımadaıya yerleştirmeye başlamıştır.¹² Bu demografik değişim ve Rus idaresinin uygulamaları, bölgenin Anadolu ile milattan önceye uzanan ticari ve sosyal bağlarını minimum seviyeye indirmiştir.¹³ Yarımadaıyı askeri bir merkez haline getirmeyi ve deniz siyasetini bu şekilde ileri bir aşamaya taşımayı amaçlayan Rusya İmparatorluğu, bölgeyi askeri bir merkeze dönüştürmeye başlamıştır.¹⁴ Bu gelişmeler olurken değişen hukuki ve iktisadi sistem karşısında yaşam alanları kısıtlanan, bölgedeki kolonizasyon faaliyetleri neticesinde topraksız kalan ve Rus devletinin baskılarına dayanamayan Kırım Tatarlarının; 1812, 1828–1829, 1860–1861, 1874, 1890 ve 1902 yıllarında büyük dalgalar halinde Osmanlı İmparatorluğu topraklarına hicret etmeleri, yarımadaının tarihindeki en önemli demografik değişimlerden bir tanesidir.¹⁵ Kemal Karpat'a göre, 1783-1922 yılları arasında Anadolu'ya 1,8 milyon Kırım Tatarı göç etmiştir.¹⁶

1783'ten sonra kendilerinin deyimiyle karanlık bir asır yaşayan Kırım Tatarları, 1883 senesinde Gaspıralı İsmail Bey'in başlattığı aydınlanma hareketi neticesinde, 1917 senesine gelindiğinde genç ve dinamik bir entelektüel sınıf oluşturmuştur. Kırım Tatarları, Bolşevik Devrimi

12 Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1904-1916)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 10-11.

13 Charles King, *The Black Sea: A History*, (New York: Oxford University Press, 2004), 162-163.

14 David R. Stone, *A Military History of Russia: From Ivan the Terrible to the War in Chechnya* (London: Prager Security International, 2006), 85.

15 Hakan Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi" ("Kırım" maddesi), *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2002), 25:458.

16 Kemal Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics* (Madison-Wisconsin, 1985), 66.

sırasında Rusya İmparatorluğu'na tâbi pek çok diğer halk gibi kendi geleceklerini tayin etmek amacına girişmişlerdir. Bu doğrultuda Numan Çelebi Cihan liderliğinde 1. Kırım Tatar Milli Kurultayı'nı toplayan ve milli bir idare kuran Kırım Tatar halkı, Kırım Demokratik Cumhuriyeti'ni (*Kırım Ahalî Cumhuriyeti*) kurma prensibini kabul etmiştir.¹⁷ Bolşevik güçlerin Kırım'ı zapt etmesi ile son bulan bu girişim sonrasında Numan Çelebi Cihan ve diğer pek çok Kırım Tatar lider katledilmiştir ve milli idareleri dağıtılmıştır. Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin idaresinde Kırım Tatarları, kısa bir süre kendi milli ve medeni kalkınmaları yolunda çalışmışlardır.¹⁸ İlerleyen yıllarda Stalin'in başlattığı ve Sovyetler Birliği'nin her yerinde terör estiren Büyük Temizlik (*Great Purge*) sırasında bütün Kırım Tatar aydın sınıfı ya hapsedilerek ya da idam edilerek ortadan kaldırıldı.

2. Dünya Savaşı sırasında 18 Mayıs 1944 tarihine gelindiğinde, nüfusunun büyük kısmı göçler neticesinde Kırım'dan çıkmış, aydın sınıfı çok büyük oranda katledilmiş ve Sovyetler Birliği'nin geçirdiği ıstıraplı dönüşüm süreci altında ezilmiş Kırım Tatarları, Almanlarla iş birliği suçlaması ile top yekûn sürgüne tabi tutulmuşlardır. Sürgün sırasında ve takip eden yıllarda nüfuslarının neredeyse yarısını kaybeden Kırım Tatarları için sürgün, bugün milli hafızada çok önemli bir yer tutmaktadır. İlerleyen yıllarda Kırım Tatarları üzerindeki suçlama kaldırılmış ve hatta Kırım Tatarlarının “rehabilitasyonu” devlet programına alınmış olsa da Kırım'a geri dönüşleri engellenmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının arkasından vatanlarına kitlesel bir şekilde dönmeyi başaran başlayan Kırım Tatarları,¹⁹ milli demokratik temsil organları olan Kırım Tatar Milli Kurultayı'nı ve onun icra organı olan Kırım Tatar Milli Meclisi'ni kurarak gerek Ukrayna'dan gerekse uluslararası kamuoyundan, milli ve insani haklarının iadesi ile Kırım Tatar halkının rehabilitasyonu için gerekli çalışmaların başlamasını talep etmektedirler. 1783'ten 1944'e kadar devam eden süreçte sistemli olarak baskı altında bırakıldıklarının ve bunun bir soykırım olarak tanınması

17 Birinci Kırım Tatar Milli Kurultayı hakkında daha fazla bilgi için bkz, Osman Kemal Hatif, *Gökbayrak Altında Milli Faaliyet: 1917 Kırım Tatar Milli İstiklal Hareketinin Hikayesi*, ed. Hakan Kırımlı (Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, 1998).

18 Alan Fisher, *Kırım Tatarları* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2009), 199-200.

19 Kırım Tatarlarının Kırım'a dönüşleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için; Greta Lynn Uehling, *Beyond Memory: The Crimean Tatars' Deportation and Return* (London: Palgrave Macmillan, 2004); Mustafa Abdülcemil Kırmıoğlu, *Kırım Tatar Milli Hareketi'nin Kısa Tarihi* (Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, 2004); Ayşegül Aydıngün ve İsmail Aydıngün, *Kırım Tatarlarının Vatana Dönüşü: Kimlik ve Kültürel Canlanma* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004).

gerektiğinin altını çizen Kırım Tatarları; bu olaylar neticesinde Kırım'da azınlık duruma düştüklerini ve asimilasyon ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldıklarını dile getirmektedirler. Uluslararası kuruluşlardan ve Ukrayna makamlarından yapılan talepler bu bakış açısına dayanmaktadır.

Kırım Tatarlarının Rusya ile ilişkisi ile karşılaştırıldığında, Ukraynaların²⁰ Rusya ile ilişkisi dinamikler açısından son derece farklıdır. Bu şekilde olmasının en öncelikli sebebi; Ukraynalıların, Ruslara etnik ve dini olarak dünyadaki en yakın halklardan birisi olmasıdır. Ancak, Rus İmparatorluğu'nun sonrasında, Sovyetler Birliği'nin en batı sınırı boyunca uzanan ve Rusya Federasyonu ile Avrupa Birliği arasında yer alan Ukrayna'nın tarihi irdelediğimizde, bu ortak noktaların Rus reel-politiği karşısında öncelikli olmadığını görürüz.

Ukrayna tarihinin belki de en önemli olaylarından birisi olarak kabul edilen Zaporozya Kazaklarının Bogdan Hmelniński (*Богдан Зиновій Михайлович Хмельницький*) liderliğinde 1648 senesinde Lehistan'a karşı başlattığı ayaklanma, 1654 senesinde Pereyaslav Anlaşması ile netice bulmuştur.²¹ Bu anlaşma ile Ukrayna'nın Kazak kontrolünde olan bölgeleri Rusya İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmiştir. Ukrayna, Rusya ve hatta Polonya arasında Ukrayna tarihinin nasıl yazılması hakkında akademik tartışmalar bugün dahi devam ederken, bu anlaşmanın da nasıl bir yere konulması gerektiği kaçınılmaz olarak irdelenmektedir.²² Bölgenin büyük devleti olarak kendisini tarihi Kiev Knezliği'nin (Ukraynaca: *Київська Русь*, Rusça: *Киевская Русь*, İngilizce: *Kievan Rus'*)²³ gerçek mirasçısı olarak gören Rusya, Pereyaslav Anlaşması'nı "Küçük Rusların" yani Ukraynaların 'eve', yani

20 Etnik Ukraynalılar için Türkçe'de yerleşmiş bir kavram bulunmamaktadır. Farklı kaynaklarda Ukrain, Ukrayin ve Ukraynalı gibi kullanımlar göze çarpmaktadır. Ancak, Ukrain ve Ukrayin Türk dil kurallarına uymazken Ukraynalı ise Türkçe'nin dil yapısı gereği etnik bir referansa sahip değildir. Bu sebeple daha önce bazı akademik kaynaklarda da kullanılmış olan "Ukrayin" kelimesi tercih edilmiştir.

21 Paul R. Magosci, *A History of Ukraine, 2nd Edition* (Toronto: University of Toronto Press, 2010), 226-230.

22 Taraflar arasındaki tarih tartışmaları için, bkz; Serhii Plokhyy, "The Ghosts of Pereyaslav: Russo- Ukrainian Historical Debates in the Post-Soviet Era," *Europe-Asia Studies* 53, sayı. 3 (2001): 489-505; Paul R. Magosci, *A History of Ukraine*, 12-24.

23 Kiev'de 9. yüzyılda kurulan bu devlet Doğu Slavlarının (Ruslar, Belaruslar ve Ukraynılar) ilk devleti olarak kabul edilmektedir ve *Kievan Rus'* olarak da bilinmektedir. Kaynak yetersizliğinden ötürü adının kökeni, kuruluşu ve temelleri hakkında akademik tartışmaların olduğu bu devletin mirası bugün siyasi tartışmalara da sebebiyet vermektedir. Paragraf içerisinde bugün anladığımız 'Rus' ile anlam kargaşası olmaması adına 'Rus' olarak yazılmıştır.

‘gerçek’ *Rus*’ devletine, dönüşü olarak okumaktadır. Rusya tarih anlatımı içerisinde bu konuya bakılırken üç *Rus*’ halkının,²⁴ ancak Büyük *Rus*’ idaresinde birleşmesi ile gerçek *Rus*’ devletine ulaşılabileceği görüşü oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bakış neticesinde ise çarlık içerisinde Belarus ve Ukraynaların farklı dil, etnik ve kültürel birikimleri göz ardı edilmiştir.

1917’de Rusya’da cereyan eden devrim, Ukrayna’yı da derinden etkilemiştir. Mihaylo Hruşevski’nin liderliğinde Rusya ile birleşik ama özerk bir Ukrayna prensibi bu süreç içerisinde Ukraynalı liderler için esas olarak kabul edilmiştir. Ekim Devrimi’nin arkasından yeni kurulan yönetim ile ayrışan Ukraynalı liderler, Ukrayna Halk Cumhuriyeti’ni kurmuş ve 22 Ocak 1918’de de bu cumhuriyet bağımsızlığını ilan etmiştir. Daha sonra Bolşeviklere karşı yapılan mücadelelerde yaşanan kayıplar neticesinde bağımsızlığını korumak adına Almanya’dan yardım istemek durumunda kalınmıştır. İlerleyen aylarda bir savaş alanına dönen Ukrayna’nın bağımsızlığı uzun süreli olmamıştır.²⁵ Ukrayna Halk Cumhuriyeti Almanya’ya yaptığı davetten sonra, Almanların da desteği ile Kırım Yarımadasının da Ukrayna’ya bağlanmasını istemiştir. Hem Birinci Dünya Savaşı’nın dinamikleri hem Bölgedeki güç dengeleri hem de Osmanlı’nın bu konuya karşı olması, bu talebi mümkün kılmamıştır. İlerleyen yıllarda savaşın Almanya’nın aleyhine sonuçlanması ve hem Ukrayna’nın hem de Kırım’ın Bolşevikler tarafından tamamen işgal edilmesi üzerine bu tartışmalar son bulmuştur.²⁶

Sovyetler Birliği boyunca yaşanan olaylardan hiçbirisi Ukrayna’yı Holodomor²⁷ kadar etkilememiştir. 1920’lerin sonlarında başlayan “kulaksızlaştırma” (*раскулачивание*) politikası ile büyük küçük fark etmeksizin toprak sahipleri ‘toplum düşmanları’ olarak kabul edilmiş, önceleri ağır vergilendirmeler ile baskı altına alınmış ve mülklerine el konulmuş, daha sonraları ise sürgünlere maruz bırakılmışlardır. Merkezi idarenin bölgelere koyduğu üretim kotaları, yerel ile merkez arasındaki anlaşmazlıklar, sürgünler ve idarenin etkin yürütülememesi 1930’lara

24 Bu üç *Rus*’ halkı şu şekilde adlandırılıyordu; *Veliko-Rus*’ (Büyük *Rus*’ – Ruslar), *Belo-Rus*’ (Beyaz *Rus*’ – Belaruslar) ve *Malo-Rus*’ (Küçük *Rus*’ – Ukraynalar).

25 Paul R. Magosci, *A History of Ukraine...*, 511-517; Serhii Plokyh, *Avrupa’nın Kapıları: Ukrayna Tarihi* (İstanbul: Feylesof, 2017), 168-189.

26 Hakan Kırımlı, “Diplomatic Relations Between the Ottoman Empire and the Ukrainian Democratic Republic, 1918-21,” *Middle Eastern Studies* 34, sayı. 4 (2006): 202-207.

27 Holodomor, *голод* (holod - açlık/kıtlık) ve *морити* (moriti - yok etmek) kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir kavramdır. Ukrayna’da 1931-33 yılları arasında gerçekleşen büyük açlığın adı olarak kullanılmaktadır.

gelindiğinde sonuçlarını Ukrayna’da açıkça göstermiştir. 1930’da 21,1 milyon ton olan tahıl üretimi, 1931’de 18,3 milyona düşmüş ve bu üretiminde %30 ila %40’ı hasat sırasında kötü idare ve çalışanların isteksizliği neticesinde kaybedilmiştir.²⁸ 1932 yılına gelindiğinde 15 milyon tona düşen üretim ile iyiden iyiye bir krize dönüşen bu durum, 1933 yılına gelindiğinde zirveye ulaşmıştır ve pek çok noktada açlık bir norm haline gelmiştir. Bölge tarihinin en büyük trajedilerinden birisine dönüşen bu olaylar sırasında, Moskova idaresi köylüleri tahılları saklamakla suçlamış ve bölge halkına ağır yaptırımlar uygulamıştır. Dahası, açlık görülen bölgelerin hemen etrafındaki bölgelerden tahıl ithalatı devam ettirilmiş ve kayıtlarda yaşanan ölümler gizlenmiştir. Günümüzde 1931-33 yılları arasında bu olaylar neticesinde Ukrayna nüfusunun %15’inin (yaklaşık olarak 4,8 milyon) açlıktan öldüğü tahmin edilmektedir.²⁹ Bugün Holodomor, Ukrayna tarafından Ukraynalılara karşı kasıtlı olarak uygulanmış bir soykırım olarak kabul edilmektedir ve Sovyet hükümetinin Ukrayna’ya diz çöktürmek için böyle bir yola başvurduğu dile getirilmektedir.

2014’den Önce Kırım Tatarları ve Ukrayna Arasında İlişkiler

Kırım Tatarlarının Ukrayna’ya bağlı Kırım’a dönmelerinin sebebi olan ve bugün incelediğimiz süreçleri önünü açan olay, 19 Şubat 1954 tarihinde Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’nin Kırım *Oblast*’ının, Nikita Kruşçev tarafından Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne bir özerk cumhuriyet olarak, 1654 Pereyaslav Anlaşması’nın 300. yıl dönümünde bir kardeşlik nişanesi olarak bağlanmasıdır. Sovyetler Birliği’nin içerisinde bölgedeki güç dengesine bir etkisi olmayan bu sınır değişimi, Sovyet Birliği’nin dağılmasının arkasından Rusya’nın Karadeniz siyaseti için bir sorun durumuna gelmiştir. Çarlık devrinden beri Rusya’nın Karadeniz politikasının merkezinde olan Karadeniz filosunun merkezi olan Akyar, (Sivastopol) Kırım Yarımadası içerisinde kalmıştır. Bunun yanında Kırım’da Sovyetlerden kalan eğitim merkezleri, askeri havaalanları ve yığınak merkezleri ile bölgedeki Rus stratejisinin merkezinde yer almaktadır. Bütün bunların başka bir ülkenin elinde kalması ve Rusya’nın filo üssünü elinde tutabilmek için karşılıklı anlaşmalara muhtaç olması stratejik bir sorun olmuştur. Rusya’nın Kırım hakkındaki talepleri, Sovyetler’den kalan ve Karadeniz’deki Rus askeri varlığının merkezi

28 Paul R. Magosci, *A History of Ukraine...*, 595.

29 Paul R. Magosci, *A History of Ukraine...*,594-600.

durumundaki Karadeniz Filosu oldukça karmaşık bir konu olarak masada dururken,³⁰ Kırım Tatarlarının Kırım'a dönmeleri, bölgenin içerisinde bulunduğu durumu daha da karmaşık bir hale getirmiştir. Uluslararası tartışmaların yanı sıra Kırım Yarımadası içerisinde yaşanan tartışmalar, Kırım Tatarlarının Kırım'a yerleşme çabaları, Ukrayna ve uluslararası teşkilatlardan talepleri, dönüş sonrasında yeniden kurulan Kırım Tatar Milli Kurultayı'nın Kırım'da egemenlik ilan ederek kendisinin muhatap kabul edilmesini talep etmesi iç siyasetin dış siyaset ile karıştığı kontrolü zor bir mesele halini almıştır.³¹

Sovyet sonrası Ukrayna'da Kırım Tatarlar ile Ukrayna halkı, ilk olarak sürgünden dönen Kırım Tatarlarının Kırım'a yerleşme çabaları sırasında tanıştılar. Bu durumda medya üzerinde yansıtılan Kırım Tatar imajı, sürgünden dönenlerin şehirlerin etrafında kurdukları gettolarında polislerle yaşanan çatışmalarla kurulmaya başlandı.³² Bunun yanında, çöken ekonomik düzen içerisinde yükselen işsizlik, yetersiz sosyal hizmetler ve konut problemleri karşısında zorlanan Kırım'daki halk tarafından Kırım Tatarlarının dönüşü hoş karşılanmamıştır.³³ Sovyetler Birliği tarafından 2. Dünya Savaşı Sırasında 'vatana ihanet suçuyla' itham edilen, devlet propagandası tarafından canavarlaştırılarak tasvir edilen ve suçlanan Kırım Tatarlarının bu söylem altında şekillenmiş olan imajının, Sovyet Sonrası dönemde yaşanan sorunlar ve çalkantılar sırasında silinmesi mümkün olmamıştır. Aksine medya bu imajın büyümesine yol açacak haberlerle dolmuştur.³⁴

Bu şartlar altında kurulmaya başlanan ilişkiler sırasında Kırım Tatar halkının kendisinin meşru bir temsil organını üretmek adına teşkilatlanarak milli kurumlarını kurması, ilerleyen süreç için büyük önem arz etmiştir. Sovyetler Birliği coğrafyasında yaşayan hemen her bin Kırım Tatarını temsil etmek için bir delege seçilecek şekilde seçimler gerçekleştirmesi ve 2. Kırım Tatar Milli Kurultayı'nı kurması çok önemli bir olaydır.³⁵ Ukrayna'nın bağımsızlığı sonrası Kırım Özerk Sovyet

30 Bkz, Gwendolyn Sasse, *The Crimea Question: Indentity, Transition, and Conflict* (Cambridge: Massachusetts: Harvard University Press, 2007).

31 "Kırım Tatarlarının Egemenlik Bildirisi", *Emel* 184 / Mayıs-Haziran, (1991), 1-3.

32 Ayşegül Aydıngün ve İsmail Aydıngün, *Kırım Tatarlarının Vatana Dönüşü...*

33 Karina Korostelina, "Crimean Tatars From Mass Deportation to Hardships in Occupied Crimea," *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 9, sayı. 1 (2015): 41.

34 Karina Korostelina, "Crimean Tatars From Mass Deportation to Hardships in Occupied Crimea"... , 41.

35 1917 senesinde kurulan 1. Kırım Tatar Milli Kurultayı'na referansla ikinci olarak adlandırılan bu Kurultay, Kırım Tatar halkının milli taleplerinin devamlılığını vurgulaması açısından önemli bir örnektir.

Sosyalist Cumhuriyeti'nin 1991 yılında yeniden kurulması sırasında Kırım Tatarlarının dışlanması, Kırım Tatar Milli Kurultayı'nı kendi icra organını teşkil etmeye ve Kırım Özerk Cumhuriyeti için bir anayasa teklif etmeye sevk etmiştir. Kırım Tatar Milli Kurultayı, Kırım'ın yerli halkının seçilmiş temsil organı olmasına dayanarak, bir egemenlik beyannamesi ilan etmiş ve kararlarını hayata geçirmek üzere bir icra organı olarak Kırım Tatar Milli Meclisi'ni kurmuştur. Kurultay'ın teklif ettiği anayasada Kırım Özerk Cumhuriyeti, Kırım Tatar Devleti olarak kabul edilmiş ve halkın görüşüne sunulmuştur. Otorite boşluğu sırasında Kırım'ın yerli halkı olmak ve bu durumda uluslararası hukukun sunduğu haklara dayanılarak yapılan bu manevra ile fiili durum içerisinde, Kırım Tatarlar için siyasi kazanımlar elde etmek hedeflenmiştir. Kırım Tatar Milli Kurultayı'nın, Kırım Tatar halkının milli ve insani haklarının rehabilitasyonu hakkındaki talepleri ise bu ortam içerisinde son derece tartışmalı bir konu olarak Ukrayna siyasetinde yer bulmuştur. Bu tartışmalar arasında, 1996 yılında kabul edilen Ukrayna Anayasası'nda Kırım Özerk Cumhuriyeti Kırım Tatar halkı ile ilişkilendirilmemiştir. 1998 senesinde kabul edilen Kırım Özerk Cumhuriyeti Anayasasında da Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin, Kırım'ın yerli halkı olan Kırım Tatarları ile bir hukuki ilgisi kurulmamıştır. 1996 Haziran'ında Ukrayna Anayasası'na yerli halk tanımı ile alakalı düzenlemeler eklenmesi tartışılmış olmasına rağmen Ukrayna Verhovna Radası'ndan geçmemiştir ve Kırım Anayasası'nda da benzer değişiklikler girmemiştir.³⁶

Kırım Tatarları özellikle Kırım Yarımadası içerisinde kendi haklarını korumak ve kazanmak adına çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Ancak, Ukrayna otoritelerinin ilerleyen yıllarda da devam eden ayak sürüyen tutumu, halk arasında yaşamaya devam eden Stalinist propaganda kalıntıları ve Rusya'nın talepleri ile bölgedeki uluslararası güç dengeleriyle ilişkili olarak Ukrayna'nın hissettiği güvenlik problemleri, Kırım Tatarlarının haklarını elde etmesinin önünde bir engel olarak durmaya devam etmiştir. Bu noktada Kırım Tatar Milli Kurultayı'nın egemenlik beyannamesinin ve Kırım Tatarlarının teşkilatlı yapısının, Ukrayna makamları arasında bir ayrılıkçılık tehdidinde dönüşebileceği korkusu yaratmış olması önem arz eden bir husustur. 2001 senesinde Ukrayna Kırım Tatar Milli Meclisini kısmen tanımış ve Kırım Tatarları ile ilgili konularda çalışmak amacıyla Ukrayna Cumhurbaşkanı için bir danışma kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul 2006 yılına kadar

36 Borys V. Babin, "Rights and Dignity of Indigenous Peoples of Ukraine in Revolutionary Conditions and Foreign Occupation," *Anthropology & Archeology of Eurasia* 53, sayı. 3 (2014-15): 86-88.

çalışmalarına devam etmiş, ancak o yıl içerisinde lağvedilmiştir.³⁷ Bunun yanında, 2001 nüfus sayımına göre, Kırım nüfusunun %12,1'ini teşkil eden Kırım Tatarları bürokraside ve parlamentoda nüfusuna oranla temsil edilmemiştir.³⁸

Bu şartlar altında Kırım Tatarlarının somut talepleri; (1) sürgünden dönen halkın rehabilitasyonu, (2) sürgünden dönen halkın yerleşebilmesi için devlet tarafından toprak ayrılması ve (3) dil ve din eğitim için gerekli alt yapı ihtiyaçlarının karşılanması etrafında şekillenmiştir.³⁹ Ancak, bu konularda Ukrayna devleti eliyle herhangi bir girişimde bulunulmadığı gibi geri dönen Kırım Tatarlarının yerleşme işlemleri yavaşlatılmış ve bürokraside ayrımcılık devam etmiştir. Nüfusu yoğun olarak etnik Rus olan ve Rus milliyetçiliğinin etkili olduğu Kırım içerisindeki sosyal problemleri çözme konusunda yetersiz kalan Ukrayna ile Kırım Tatarları arasındaki ilişkiler büyük bir çatışma doğurmuş olsa da karşılıklı talepler ve çözümsüz bürokratik süreçler içerisinde kaybolan taraflar bir çözüme ulaşmaya yaklaşmamışlardır. Bu konular için de yukarıda belirtilen güvenlik sorunları içerisinde Kırım Tatarlarının bir tehdit olarak görülmesi ve devletin stratejik olarak gördüğü konularda engellemesi etkili olmuştur.

İşgal ve Kırım Tatarları

Kiev'de Euromeydan olayları devam ederken, Kırım bazı münferit gösteriler dışında büyük olaylara sahne olmamıştır. Aslında, Kırım'da Euromeydan ile ilgili olarak gerçekleştirilen en büyük gösteri 23 Şubat

37 Filiz Tutku Aydın, "Crimean Tatars and Russia's Annexation of Crimea," *Turkish Policy Quarterly* 13, sayı. 3 (2014): 83.

38 Kırım Yarımadasının nüfusu için elimizde olan son resmi rakamlar 2001 senesine aittir. Buna göre yarımada'nın nüfusu içerisinde Ruslar %58.3, Ukraynalılar %24.3, Kırım Tatarlar %12.0 gibi oranlar teşkil etmektedirler. 2001 sonrasında bir nüfus sayımı gerçekleştirilmemiştir. Ancak, 2013 yılında Kırım Tatar eğitim kurumlarının yaptığı çalışmalara göre okullardaki Kırım Tatar nüfusunun %20'ye yaklaştığı tespit edilmiştir. Bunun yanında Kırım Tatar Müftüyatı'nın idarecileri 2013 senesinde gerçekleşen mülakatlarda yaklaşık olarak doğan daha dört (4) çocuktan bir (1) tanesinin Müslüman ailelerde doğduğunu belirtmişlerdir. Genel Ukrayna nüfusunun bağımsızlıktan bugüne düştüğü ve Kırım'ın genel yaş ortalamasının işgal öncesinde görece yüksek olduğu düşünülürse, 2001 nüfus sayımının günümüz için bir referans teşkil etmesi mümkün değildir. Pek çok otorite nüfusun hemen yarısının halen daha Rus olduğunu düşünmektedir. Bu doğru olsa bile yukarıda verilen istatistikleri tam olarak geçerli kabul etmemiz mümkün değildir. Ancak, resmi sayılar üzerinden konuşmak gerektiğinde ortaya koyabileceğimiz tek veri ise bu nüfus sayımıdır. Bkz, *All Ukrainian Population Census 2001*, erişim Ekim 22, 2018, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/>.

39 Filiz Tutku Aydın, "Crimean Tatars and Russia's Annexation of Crimea"... , 84.

2014 tarihinde, yani aslında olaylar bittikten sonra 1. Kırım Tatar Milli Kurultayı'nın lideri Numan Çelebi Cihan'ın ölüm yıl dönümünü anmak amacıyla Kırım Tatarları tarafından gerçekleştirildi. Bu miting sırasında Kırım Tatar Milli Meclis Başkanı Refat Çubar, Akmescit (Simferopol)'un merkez meydanında bulunan Lenin heykelinin yıkılmasını ve eski yönetimin izlerinin silinmesi için Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde seçimlerin yenilenmesini talep etti.⁴⁰

26 Şubat gününe gelindiğinde ise Kırım Yarımadası içerisinde, Ukrayna tarihinin Euromeydan'dan sonra görülen en sembolik olaylarından birisi gerçekleşti. Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu'nda yarımadanın geleceğinin konuşulacağı ve Rusya'ya bağlanma konusunun görüşüleceği bir oturum düzenleneceği haberlerinin yayılması üzerine on bin civarında Kırım Tatar parlamento binasının önünde toplandı. Kırım Tatarları parlamento binasının önünde toplandıklarında Rusya yanlısı göstericiler de olay yerine ulaşmışlardı. Mülakatlarımızda bazı uzmanların ve Kırım Tatar aktivistlerin dile getirildiğine göre, Rusya yanlısı göstericiler arasında Akyar (Sivastopol)'daki Rus donanmasına mensup pek çok asker sivil kıyafetlerle halk arasına karışmışlardı. O gün olaylar sırasında göstericiler arasında gerilim oldukça yükselmiş ve kitlesel bir çatışmanın fitilinin ateşlenmesine çok yaklaşılmış olmasına rağmen kan akmadı. Yapılan görüşmelerin ardından Refat Çubar, bir anlaşmaya varıldığını ve Kırım'ın Ukrayna'dan ayrılmasına yönelik bir oturumun gerçekleşmeyeceği konusunda söz verildiğini dile getirdi.⁴¹

Bu olayın akıllara kazınmasını ve Ukrayna ile Kırım Tatarları arasındaki ilişkiler de devrim etkisi yaratan şey ise o gün orada Rusya yanlıları tarafından 'Rusya' diye sloganlar atılırken, Kırım Tatarlarının 'Ukrayna' diye sloganlar atmaları ve Kırım Tatar bayrakları (Gökbayrak/ Kökbayraq) yanında Ukrayna bayrakları da taşımış olmalarıdır. Yukarıda da altı çizildiği gibi, o güne kadar Ukrayna tarafından bir tehdit olarak görülmüş, siyaset içerisinde engellenmiş ve haklarında kötü bir imaj yaratılmış Kırım Tatarları, bu olaylar sırasında Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü desteklemişlerdir. Bu davranışın en temel motivasyonunun tarih devamında Rusya'nın bölge siyasetine karşı şekillenmiş olan milli

40 "Noman Çelebicihan'ı anma mitingi. Akmescit, 23 Şubat 2014," *QHA*, Şubat 22, 2016, erişim Eylül 12, 2018, <http://qha.com.ua/tr/photo/noman-celebician-i-anma-mitingi-akmescit-23-subat-2014/27574/#1>; "Çubarov: '2014'te Kırım Parlamentosu ayrılıkçılığın merkezi oldu,'" *QHA*, Şubat 27, 2017, erişim Eylül 12, 2018, <http://qha.com.ua/tr/roportajlar/cubarov-quot-2014-te-kirim-parlamentosu-ayrilikciligin-merkezi-oldu-quot/153106/>.

41 "Kırım'daki 26 Şubat 2014 mitingini hatırlayalım," *QHA*, Şubat 26, 2016, erişim Eylül 02 2018, <http://qha.com.ua/tr/siyaset/kirim-daki-26-subat-2014-mitingini-hatirlayalim/143086/>.

kimlikleri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sebeple, böyle bir kriz anında Ukrayna ile olan anılar bir kenara bırakılabilmiş ve ortak bir çıkış noktası bulunabilmiştir.

O gün Ukrayna'nın Euromeydan gibi devrimsel bir vakıadan sonra toprak bütünlüğünü koruyabildiği düşünülmüştür. Gerek Kırım'da gerekse diasporada Kırım Tatarları, Kırım'da oluşabilecek bir ayrılıkçı hareketin daha başlamadan bittiği ve Kiev'deki değişimin ardından Kırım'da da Kırım Tatarlar için müspet gelişmeler olacağı yönünde bir beklentiye kapılmıştır. Ancak, bu fikirler, bütün dünyayı sarsan bir sürecin başlamasıyla değişti. 27 Şubat 2014 sabahında üzerlerinde rütbe ve ülke işaretleri bulunmayan ve daha sonra "yeşil adamlar" olarak anılacak ağır silahlı askerler Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu'nu ve Kırım Bakanlar Kurulu binasını işgal edip binaların üzerindeki Ukrayna bayraklarını Rusya bayraklarıyla değiştirdiler. Daha sonraları Putin'in bizzat başlattığını söylediği bu operasyon kapsamında bu askerlerin kontrolü altında Kırım Parlamentosu özel bir oturum gerçekleştirdi ve özerk cumhuriyetin bağımsız olmasına karar verildi.⁴² Bu sırada üniformalarında rütbe ve ülke işaretleri bulunmayan daha pek çok asker, Kırım'daki stratejik noktaları kontrol altına aldılar. Bu askerler Ukrayna anakarası ile Kırım Yarımadası arasındaki ilk kontrol noktasını ise 28 Şubat 2014 tarihinde kurdu ve Kiev'e bağlı olan askeri birliklerin etraflarını çevirerek taraf değiştirmeye zorladılar.⁴³

İşgal sonrasında Kırım Tatarlarının sürgün hatıralarını canlandıran ve işgalin siyasi bir olgu olmasının yanında, çok daha farklı sonuçları da olacağını ortaya koyan ilk olay Reşat Ametov'un 3 Mart 2014 tarihinde kaçırılması oldu. Kırım Parlamentosu önünde tek kişilik bir protesto eylemi düzenleyen Ametov, bu gösterisi sırasında yukarıda bahsedilen 'yeşil adamlar' tarafından zorla bir araca bindirilerek götürüldü.⁴⁴ İşkence gördüğü açıkça belli olan cansız bedeni 15 Mart 2014 tarihinde bulundu.⁴⁵ Ekim2017 itibariyle, işgalin başlamasından bu yana kaçırılan

42 "Crimean parliament sacks regional government, approves referendum," *RT*, Şubat 27, 2014, erişim Ağustos 25, 2018, <https://www.rt.com/news/ukraine-crimea-parliament-government-056/>; "Putin reveals secrets of Russia's Crimea take overplot," *BBC*, Mart 09, 2015, erişim Eylül 20, 2018, <https://www.bbc.com/news/world-europe-31796226>.

43 "2014 Kırım işgalinin kısa tarihi," *QHA*, Şubat 26, 2016, erişim Eylül 20, 2018, <http://qha.com.ua/tr/video/2014-kirim-ısgalinin-kisa-tarihi/4059/>.

44 "Rus işgalinin ilk şehidi Reşat Ametov 43 yaşında...," *QHA*, Ocak 24, 2018, erişim Ekim 22, 2018, <http://qha.com.ua/tr/toplum/rus-ısgalinin-ilk-sehidi-resat-ametov-43-yasinda/165000/>.

45 "Disappearances of Ukrainians in the occupied Crimea," *Crimea SOS*, Ağustos 2018, erişim Eylül 20, 2018 <http://krymsos.com/en/reports/analitichni-zviti-po-krimu/infografika-po-zniknennyam-v-okupovanomu-krimu/>.

ya da kaybolan 43 kişiden 19'u serbest bırakılmış, 2 kişinin daha sonra göz altına alındığı ortaya çıkmış, 1 kişi talep üzerine Özbekistan'a iade edilmiş ve 6 kişi ise ölü bulunmuştur. Geri kalan 17 kişiden ise hala haber alınmamaktadır.⁴⁶ Bu kişiler arasında Ervin İbragimov isminin altını çizmemiz gerekmektedir. Kendisi Dünya Kırım Tatar Kongresi'nin⁴⁷ Yönetim Kurulu üyesi genç bir aktivist olan İbragimov, 25 Mayıs 2016'da kaçırıldı ve kendisinden halen haber alınmamaktadır.⁴⁸

Bu olayların yanı sıra özellikle işgalin ilk günlerinde kamu alanlarında Kırım Tatarca konuşan halka, Ruslar tarafından bazı 'uyarılar' yapıldığı ve Rusya'ya bağlanan Kırım'da "doğru dilde," yani Rusça konuşulması gerektiği şeklinde bazı tacizlerin gerçekleştirildiği saha çalışmamız sırasında katıldığımız toplantılarda dile getirilmiştir.⁴⁹ Bu durumun toplum içerisindeki en dramatik yansımaları ise çocuklar arasında olmuştur. İşgalin ilk günlerinde bir Kırım Tatar aktivistin çocuğunun, okulda büyükannesi ile Kırım Tatarca konuşması sebebi ile okuldaki çocuklar tarafından dövülmesi çok tartışılmıştır.⁵⁰ Okullarda uygulamaya konan yeni müfredat içerisinde geleneksel Rus tarih anlatısı devam etmekte olup, Kırım Tatar imajı Sovyetler birliğinde çizilen imaja geri dönmektedir. Bunun yanında öğrencilerin katılmak zorunda oldukları *ediniyurok* (birleşik ders) içerisinde çocuklara, Rusya'yı neden ve nasıl sevmek gerektiği, Rusya'nın karşı karşıya olduğu tehditlere karşı nasıl mücadele edilmesi gerektiği anlatılmaktadır.⁵¹ İlkokul

46 Maria Kvitsinskaya, Emine Asanova, Yevhenia Andreyuk, *Encyclopedia of Repressions in Crimea since the Russian Annexation*, (CrimeaSOS: Aralık 28, 2017), 43, erişim Ekim 20, 2018, <http://krymsos.com/files/9/8/989b144-report-en-fin.pdf>.

47 Birincisi 19-22 Mayıs 2009 tarihinde Kırım, Bahçesaray'da toplanan Dünya Kırım Tatar Kongresi, diaspora ile Kırım arasındaki bağların kuvvetlenmesini amaçlamaktaydı ve kültürel ve sosyal konulara yönelik çalışmalar yapmayı hedef olarak belirlemişti. İkincisi işgalden sonra 1-2 Ağustos 2015 tarihinde Ankara'da toplanan kongre uluslararası alanda Kırım Tatar sivil toplum kuruluşlarının koordinasyonuna ve işgale karşı çalışmalar yapmaya odaklanmıştır. Birinci kongre için bkz, "Kongre programı kesinleşti- TEKRAR," *QHA*, Mayıs 10, 2009, erişim Ekim 16, 2018, <http://qha.com.ua/tr/toplum/kongre-programi-kesinlesti-tekrar/46580/>; "Dünya Kırım Tatar Kongresinin ana faaliyet konuları belirlendi- TEKRAR," *QHA*, Mayıs 3, 2019, erişim Ekim 16, 2018, <http://qha.com.ua/tr/toplum/dunya-kirim-tatar-kongresinin-ana-faaliyet-konulari-belirlendi-tekrar/46185/>; İkinci kongre gündemi için bkz, "İşte 2. Dünya Kırım Tatar Kongresi programı", *QHA*, Ağustos 1, 2015, erişim Ekim 16, 2018, <http://qha.com.ua/tr/siyaset/iste-2-dunya-kirim-tatar-kongresi-programi/138752/>.

48 Ervin İbragimov'un üzerinde polis üniforması bulunan kişilerce kaçırılma görüntüleri için bkz, "Kidnapping of Ervin İbragimov. May 24, 2016," *YouTube*, Ekim 05, 2016, erişim Ekim 16, 2018, https://www.youtube.com/watch?v=TZbeA_TxsPQ.

49 Mülakat, Ankara (Türkiye), 25.11.2015.

50 Mülakat, Ankara (Türkiye), 15.05.2016.

51 Mülakat, Herson (Ukrayna), 01.07.2016.

seviyesindeki çocuklara verilen bu dersler ile işgale karşı olan kişilere, bu süreç içerisinde önemli bir yeri olan Kırım Tatarlarına, karşı bir tepki oluşturulması tehlikesi olduğu açıktır.

Kırım Tatarlarının Kırım'ın yerli halkı olarak boykot ettiği, silahların gölgesinde düzenlenen ve oy verenlerin "Kırım'ın Ukrayna'dan ayrılmasını ve Rusya Federasyonu ile birleşmesini onaylıyor musunuz?" ile "Kırım Muhtar Cumhuriyeti'nin 1992 Anayasası'na dönmesini destekliyor musunuz?" soruları arasında tercih yapması istenen referandum, 16 Mart 2014 tarihinde düzenlendi. Kırım Muhtar Cumhuriyeti'nin 1992 Anayasası'na işaret edilmesi bu noktada büyük önem arz etmektedir. 6 Mayıs 1992 tarihinde kabul edilen anayasada Kırım Cumhuriyeti kendi toprakları üzerinde egemen bir devlet (государство/gosudarstvo) olarak anılmaktaydı.⁵² Daha sonra 25 Eylül 1992 tarihinde Ukrayna'ya tabi olduğu eklenen anayasa ilerleyen yıllarda da değiştirilmiştir.⁵³ Takip eden yıllarda Kiev ve Kırım'daki idareler arasında yaşanan mücadele neticesinde gerçekleşen değişikliklerle Kırım'ın özerk statüsü ancak 1996 senesinde işgal öncesi durumuna getirilmiştir.⁵⁴ Referandum sırasında 1992 Anayasası'na dönüşün önerilmesi sırasında, hangi Anayasaya dönülmesi istendiği açıkça belirtilmemiştir. Bu şekilde seçmenlerin Ukrayna'dan ayrılmak ile Rusya'ya bağlanmak arasında seçim yapmaya zorlandıkları ve süreçleri tam olarak belli olmayan bir referandum uygulanmıştır. Anayasasına göre, üniter bir devlet olan Ukrayna'ya bağlı özerk bir cumhuriyetin iç işleri ile alakalı bir konu (anayasa değişikliği) ile Ukrayna'nın dış ilişkilerini ve toprak bütünlüğünü ilgilendiren (Kırım'ın Ukrayna'dan ayrılması) farklı kapsamlardaki meselelerin referandum da birbirlerine alternatif olarak sunulmaları ise uluslararası normlara ve hukuka uygun değildir. Bunun yanında, Ukrayna Anayasası'nın böyle bir referandum gerçekleşmesi için gerekli yetkiyi Ukrayna Parlamentosu'nun iznine tabi kılması ise hukuki olarak bu referandumun yok hükmünde olduğunu

52 "КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ КРЫМ (ВВСК, 1992 г., N 7, ст. 259) (Принята седьмой сессией Верховного Совета Крыма 6 мая 1992 года)", *Законодательство АР Крым*, erişim Ekim 16, 2018, <http://zakon.rada.gov.ua/krym/show/rb076a002-92/ed19920506>; Gwendolyn Sasse, *The Crimea Question*, 146.

53 "КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ КРЫМ (ВВСК, 1992 г., N 7, ст. 259) (С изменениями, внесенными в соответствии с Законом ВР АРК N 155-1 (rb0155002-92) от 25.09.92) (Принята седьмой сессией Верховного Совета Крыма 6 мая 1992 года)", *Законодательство АР Крым*, erişim Ekim 16, 2018, <http://zakon.rada.gov.ua/krym/show/rb076a002-92/ed19920925>.

54 Gwendolyn Sasse, *The Crimea Question*, 142-154.

göstermektedir.⁵⁵ Ukrayna Anayasası'nın 134. Maddesi'ne göre Kırım Özerk Cumhuriyeti, Ukrayna'nın ayrılmaz bir parçasıdır ve Ukrayna Anayasası'nda belirtilmiş sınırlar dahilinde karar alır ve uygular denilmektedir. Mustafa Cemilev,⁵⁶ nüfusunun yarısından fazlası etnik Rus olan yarımadada düzenlenen referanduma katılımın %34,2 oranında kaldığını ifade etmiştir.⁵⁷ Ukrayna haber sitelerinde de Rusya Cumhurbaşkanlığı İnsan Hakları Konseyi'nin 'yanlışlıkla' sitelerine koyduğu ama sonradan hızlıca siteden kaldırılan bir rapora dayandırdıkları haberlerinde, seçimlere katılım oranının sadece %30 civarında kaldığını ve bunlarında sadece yarısının Rusya'ya bağlanmayı kabul ettiğini iddia etmişlerdir.⁵⁸ Ancak, Rusya makamlarının %96,77 oranında Rusya'ya bağlanma yönünde oy kullanıldığını ilan ettiği referanduma dayanılarak verilen ilhak kararı sonrasında,⁵⁹ 21 Mart 2014

55 Bu referandum ile alakalı ayrıntılı hukuki analizler için bkz; Council of Europe, *Opinion On "Whether The Decision Taken By The Supreme Council Of The Autonomous Republic Of Crimea In Ukraine To Organise A Referendum On Becoming A Constituent Territory Of The Russian Federation Or Restoring Crimea's 1992 Constitution Is Compatible With Constitutional Principles" adopted by the Venice Commission at its 98th Plenary Session (Venice, 21-22 March 2014)*, 762/2014, Mart 21, 2014, erişim Ekim 16, 2018, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2014\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2014)002-e); "Judgement of the Constitutional Court of Ukraine on all-Crimean referendum," Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, Mart 15, 2014, erişim Ekim 22, 2018, <https://mfa.gov.ua/en/news-feeds/foreign-offices-news/19573-rishennya-konstituci>.

56 Kırım Tatar Milli Meclisi'nin uzun yıllar başkanlığını yapmış olan Mustafa Cemilev Kırım Tatar halkının milli lideri olarak kabul edilmektedir. Sovyetler Birliği içerisinde insan hakları hareketi ve muhalif hareketler içerisinde son derece aktif bir şekilde çalışmış olan Cemilev, bugün Ukrayna Cumhurbaşkanı'nın Kırım ve Kırım Tatarlardan Sorumlu Danışmanı ve Euromeydan sonrası kurulan Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu Başkanı olarak görev yapmaktadır. Kendisi Türkiye'de Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu olarak da bilinmektedir.

57 "МустафаДжемилев: «У псевдореферендумі 16 березнянасправдівзялиучасть 34,2% кримчан»,” *Qırımtatar Milliy Meclisi*, Mart 25, 2014, erişim Eylül 05, 2018, <http://qtm.org/ua/ua-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/4369-%D0%BC%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%84%D0%B0-%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%BB%D1%94%D0%B2-%D1%83-%D0%BF%D1%81%D0%B5%D0%B2%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC%D1%96-16-%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%8F-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D1%96-%D0%B2%D0%B7%D1%8F%D0%BB%D0%B8-%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C-34-2-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%87%D0%B0%D0%BD>.

58 Paul Roderick Gregory, "Putin's 'Human Rights Council' Accidentally Posts Real Crimean Election Results," *Forbes*, Mayıs 05, 2014, erişim Ekim 22, 2018, <https://www.forbes.com/sites/paulroderickgregory/2014/05/05/putins-human-rights-council-accidentally-posts-real-crimean-election-results-only-15-voted-for-annexation/#5fd5f1e3f172>; Ilya Somin, "Russian government agency reveals fraudulent nature of the Crimean referendum results," *The Washington Post*, Mayıs 06 2014, erişim Eylül 05, 2018, https://www.washingtonpost.com/news/volokh-conspiracy/wp/2014/05/06/russian-government-agency-reveals-fraudulent-nature-of-the-crimean-referendum-results/?utm_term=.e46a5f6d63b7.

59 "Crimea declares independence, seeks UN recognition," *Russia Today*, Mart 17, 2014, erişim Ekim 22, 2018, <https://www.rt.com/news/crimea-referendum-results-official-250/>.

tarhinde Vladimir Putin ilhak kararını imzaladı.⁶⁰ Rusya'nın Kırım Yarımadasını işgali, silahların gölgesinde yapılan ve uluslararası hukuka aykırı süreçler sebebiyle uluslararası arenada tanınmayan bir referandum neticesinde son noktaya ulaşmış oldu.

Kırım Tatarlarının milli lideri Mustafa Cemilev 22 Nisan 2014 tarihinde karayolu ile Kırım'dan Kiev'e giderken, Ukrayna ve Kırım arasındaki idari sınırı geçtiği sırada kendisine 19 Nisan 2019 senesine kadar Kırım'a girişinin yasaklandığına dair bir bildirim yapıldı.⁶¹ Bu yasak ile başlayan süreç neticesinde 26 Nisan 2016 senesine geldiğinde ise Kırım Tatar Milli Meclisi, Kırım'daki Rusya mahkemelerince aşırı örgüt olarak kabul edildi ve faaliyetleri yasaklandı.⁶² Bu kararın alınması ve uygulamaya konmasıyla, Kırım Tatar Milli Meclisi'nin bağlı olduğu Kırım Tatar Milli Kurultayı, bütün Kırım'da faaliyet gösteren Kırım Tatar yerel meclisleri ve bu teşkilatlar ile uzaktan yakından ilişkisi olan herkes terörizm ve aşırıçılık suçlamalarıyla karşı karşıya kalmış oldu. Bugün baskılara ve zorlamalara rağmen Kırım Tatar aktivistler, farklı yöntemlerle seslerini dünyaya duyurmaya ve Kırım'ın işgalini sonlandırmaya çabalamaktadır.

Bu noktada Kırım Tatar halkının işgale karşı neler yaptığı hakkında bazı ayrıntıları vermek üzere bir parantez açmak gerekmektedir. Bugün uluslararası arenada Kırım Tatar halkının tek meşru temsil organı olarak Kırım Tatar Milli Kurultayı ve onun icra organı olan Kırım Tatar Milli Meclisi kabul edilmektedir. Kırım Tatar Milli Meclis başkanının devletlerle yaptığı görüşmeler ve aldığı siyasi destek bunu açıkça göstermektedir. İşgalden bu yana geçen süre zarfında Kırım içerisinde Kırım Tatar Milli Kurultayı tarafından, Kurultay içerisinde, icra organı işlevini görmesi için seçilerek iş başına getirilen otuz üç kişilik Kırım Tatar Milli Meclisi'nin altı üyesinin, işgal sonrasında Kırım Tatar Milli Meclisi'nin kararlarına karşı gelmek ve işgal yönetimi ile iş birliği yapmak gerekçesiyle Meclis üyelikleri dondurulmuştur.⁶³ Bu noktada işgal sırasında Kırım Tatar Milli Kurultayı'nın, Kırım'daki durumu

60 "Ukraine: Putin signs Crimea annexation," *BBC*, Mart 21, 2014, erişim Eylül 20, 2018, <https://www.bbc.com/news/world-europe-26686949>.

61 "Kırımlı Tatar lider Kırımoglu'na Kırım'a giriş yasağı," *BBC News Türkçe*, Nisan 22, 2014, erişim Ekim 22, 2018, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/04/140422_kirim_kirimoglu_yasak.

62 "Kırım Tatar Milli Meclisinin faaliyetleri yasaklandı," *Anadolu Ajansı*, Nisan 26, 2016, erişim Eylül 18, 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirim-tatar-milli-meclisinin-faaliyetleri-yasaklandi/561767>.

63 Üyeliği dondurulan kişiler için; "Milliy Meclis Azaları," *Qırım Tatar Milliy Meclisi*, erişim Ekim 20, 2018, <http://qmmm.org/qt/milliy-meclis-azalar%C4%B1>.

görüştüğü ve kendi yol haritasını çizdiği oturumu son derece önemlidir. Bu oturumda Kırım'ın yerli halkı Kırım Tatarlarının iradesi ve rızası dışında gerçekleşen bu işgal ve referanduma karşı, ihtiyaç halinde işgal hükümetine Kırım Tatar temsilciler önerilebileceği görüşülmüş ve bu isimleri Kırım Tatar Milli Meclisi'nin belirlemesi kararlaştırılmıştır.⁶⁴ Dahası, “Kırım’da, Kırım Tatar halkının kendi tarihi topraklarında, milli coğrafi özerkliğin oluşturulması (restorasyonu) için siyasi ve hukuki süreçlerin başlatılmasını” kararlaştıran Kurultay bu doğrultuda uluslararası kurumlara müracaatlar hazırlamıştır.⁶⁵ Bu noktada, Kırım Yarımadasında, Kırım Tatar halkının önüne geçemeyeceği bir değişim gerçekleşirse halkın haklarını korumak ve değişim sonrası yönetim ile iletişim yollarını koruyabilmek adına olduğu ifade edilen bu kararlar daha sonra Kırım Tatarlar arasında çok tartışılmıştır. Neticede halktan destek görmeyen işgal yönetimi ile istişare etme kararları uygulanmamıştır ve Kırım Tatar Milli Kurultayı ve Kırım Tatar Milli Meclisi işgale karşı bütün kurumlarıyla top yekûn bir mücadele başlatmıştır. Burada siyasi kanadın ihtiyaç halinde gerekli iletişim yollarını kurmaya çabalamasına rağmen çalışmalarına kendisini seçen halkın iradesi doğrultusunda devam etmiştir.

Kırım Yarımadası içerisinde Kırım Tatarlarına karşı işgal hükümeti tarafından uygulanan ev baskınları, halka açık yerlerde bazı şahıslara uygulanan saldırılar, hukuki süreçlere uymadan yürütülen mahkemeler, usulsüz şekilde gözaltında tutulmalar gibi insan hakları ihlalleri gerçekleşmektedir. Bunların yanında Kırım içerisinde gerçekleşen insan kaçırma olayları ve faili meçhul cinayetlere karşı işgal idaresinin organlarının kayıtsız kalması ise uluslararası kamuoyunun dikkatini yarımadaya çekmektedir.⁶⁶ Yarımada içerisinde bu şartlar altında

64 “İşte Kırım Tatar Milli Meclisi'nin aldığı kritik kararın tam metni,” *QHA*, Nisan 02, 2014, erişim Ekim 21, 2018, <http://qha.com.ua/tr/siyaset/iste-kirim-tatar-milli-meclisi-nin-aldigi-kritik-kararin-tam-metni/131613/>.

65 “İşte Kurultay'ın milli özerklik kararının tam metni”, *QHA*, Mart 30, 2014, erişim Ekim 21, 2018, <http://qha.com.ua/tr/siyaset/iste-kurultay-in-milli-ozerklik-kararinin-tam-metni/131578/>.

66 İnsan hakları ihlalleri, kaçırılmalar ve faili meçhul cinayetler için bkz, Maria Kvitsinskaya, Emine Asanova, Yevhenia Andreyuk, *Encyclopedia of Repressions in Crimea since the Russian Annexation*, (CrimeaSOS: Aralık 28, 2017), erişim Ekim 20, 2018, <http://krymsos.com/files/9/8/989b144-report-en-fin.pdf>; “Kırım Raporu: Rusya Federasyonu'nun Kırım'ı İlhakı Sonrasında Kırım Tatarlarının Durumu”, *Gayriresmi Türk Heyeti*, (Haziran 5, 2015), erişim Eylül 15, 2018, http://qha.com.ua/upload/2015/12/16/kirim_raporu_tr_2.pdf; “Report By Nils Muiznieks, Commissioner For Human Rights Of The Council Of Europe: Following His Mission In Kyiv, Moscow And Crimea From 7 To 12 September 2014”, *Council of Europe* (Ekim 27, 2014), erişim Eylül 16, 2018, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/droi/dv/102_muiznieksreport_/102_muiznieksreport_en.pdf.

yaşayan Kırım Tatarları, en temel sosyal hizmetlere erişebilmek için Rus vatandaşlığı almaya zorlanmıştır. İşgalden sonra gerçekleşen referandumu toplu olarak boykot eden Kırım Tatarları, bugün Kırım idaresi içerisinde çok sınırlı olarak temsil edilmektedirler. Mülakatlarımızda da dile getirildiği üzere halk arasında bir korku ve işgal hükümetine karşı bir beklentisizlik mevcuttur. Bunun yanında Ukrayna taraftarı olmayan kişilerin de doğrudan Rusya'yı desteklediğini söylemek doğru olmayacaktır. Mülakatlar ve görüşmelerde Rusya ve Ukrayna arasında fark gözetmeyen ve ikisine karşı da mesafeli olan bir grup olduğu da anlaşılmıştır. Ancak, bu şartlar altında halkın çok büyük bir kısmının işgali kabullenmediği anlaşılmaktadır ve 2014 senesinden bugüne Kırım içerisinde işgal idaresi tarafından Kırım Tatarlarına karşı gösterilen tutumunun değişmemiş olması ise, bu durumun değişmeden devam ettiğini ispatlar niteliktedir.

Dünyadaki en büyük Kırım Tatar diasporasının yaşadığı Türkiye'de bulunan 50 civarındaki Kırım Tatar Derneği'nden 43 tanesinin bir araya gelerek işgale karşı çalışacaklarını ilan etmeleri son derece önemlidir.⁶⁷ Bu grubun dışında kalan derneklerin sadece bir tanesi açık olarak Rusya Federasyonu'nun yapmış olduğu işgali desteklemiştir. Diğerleri ise farklı sebeplerle bu oluşuma dahil olmamışlardır. Bu teşkilatların yanında tüm dünyaya yayılmış olan Kırım Tatar diasporasının 16 ülkeden 184 sivil toplum kuruluşunun katılımıyla oluşturdukları 2. Dünya Kırım Tatar Kongresi'nin kararları da dikkate değerdir. Kongrenin 1-2 Ağustos 2015 tarihinde Ankara'da yaptığı genel kurul toplantısı sonuç bildirgesinde, katılımcı STK'lar işgalden önce seçilmiş olan kurultayı ve meclisi tek meşru temsil organı olarak kabul ettiklerini, silahların gölgesinde yapılan hiçbir seçimi kabul etmeyeceklerini ilan ederek diasporadaki Kırım Tatar halkı arasında da bu kurumlara açık bir destek olduğunu göstermiştir.⁶⁸ Özellikle Türkiye'de ve diğer diaspora merkezlerinde Kırım Tatar diaspora teşkilatları, Ukrayna'nın içerisinde bulunduğu durumu anlatmakta ve Rusya'nın saldırgan politikaları ile uluslararası hukuku korumak adına Ukrayna'ya destek verilmesinin önemini anlatmaktadır. Yukarıda bahsi geçen, Verhovna Rada'da düzenlenen Kırım Tatar Milli

67 "Türkiye'de bulunan 42 Kırım Tatar teşkilatından tarihi karar," *Kırım Haber*, Şubat 09, 2015, erişim Ekim 21, 2018, http://www.vatankirim.net/kirimhaber/haber/haber_detay.asp?HaberID=102; "Kırım Tatar Teşkilatları Platformu'ndan kamuoyuna önemli duyuru," *QHA*, Nisan 19, 2015, erişim Ekim 21, 2018, <http://qha.com.ua/tr/siyaset/kirim-tatar-teskilatlari-platformu-ndan-kamuoyuna-onemli-duyuru/137095/>.

68 "Dünya Kırım Tatar Kongresi Ankara'da toplandı, işte sonuç bildirgesi," *UKRTÜRK*, Ağustos 03 2015, erişim Ekim 22, 2018, <http://ukrturk.net/dunya-kirim-tatar-kongresi-ankarada-toplandi-iste-sonuc-bildirgesi/>.

2014 Sonrasında Kırım Tatarları ve Ukrayna: Ortak Bir Düşman Karşısında Yeniden Kurulan İlişkiler

Kurultayı'nı anma etkinliğinde Kırım Tatar Diasporası adına söz alan Kırım Derneği Genel Başkanı Mükremin Şahin, Kırım Tatar halkının diasporası ile beraber Ukrayna'nın geleceğini inşa etmeye hazır olduklarını ve yaşadıkları ülkeler ile Ukrayna arasındaki dostluk bağlarının gelişmesine katkı sağlamak için çalıştıklarını dile getirmiştir.⁶⁹

Bu işgalin, Kırım Tatar halkının hafızasında yarattığı etkiyi gözler önüne sermek ve bu reaksiyonu daha iyi anlamamız için mülakatlarda elde ettiğimiz üç örnek yeterli olacaktır. İlk olarak, mülakatlarımız sırasında işgalin başladığı ilk günlerde özellikle ileri yaşlarda olan pek çok Kırım Tatarının, 1944 sürgününün tekrarının yaşanması durumunda hazırlıklı olmak adına içlerine kıymetli eşyaların ve yolda gerekebilecek bazı malzemelerin bulunduğu 'acil durum' çantaları hazırladıkları dile getirildi. Bir diğer taraftan, sürgün yerlerinden Kırım'a geri dönen nesil arasında ise, sürgünün tekrarlanması durumunda Rus askerlerine bir şey bırakmamak amacıyla kendi elleriyle inşa ettikleri evleri ateşe vereceklerini söyleyen pek çok Kırım Tatarı olduğu dile getirilmiştir. Üçüncü örnek ise, işgal sırasında Kırım Tatar mahallelerinde organize olan halkın, herhangi bir hareketliliği en kısa zamanda fark edebilmek için kendi sokaklarında dolaşacak devriye grupları teşkil etmesidir. Kurultay etrafında oluşmuş olan yerel meclisler ile son derece teşkilatlı olan Kırım Tatarları, tehdit algılamaları sebebiyle toplum içerisindeki mekanizmaları hareketlendirip hemen her yaş grubunu hareketlendirecek bu şekilde önlemlere ihtiyaç duymuşlardır. Kırım Tatar Milli Hareketi'nin önde gelen isimlerinden birisinin "... onlar (işgalciler) Kırım Tatar halkını boğmak ve bizi (Kırım Tatarlarını) Kırım'dan gitmeye zorluyorlar..." ifadesi genel hissiyatı gözler önüne sermektedir.⁷⁰

Kırım Tatarlarının Kırım'da ve diaspora da kahir ekseriyetinin işgal yönetimine karşı açık veya kapalı bir tutum takınması, işgali destekleyen münferit kişilerin ise farklı yöntemlerle halk arasında izole edilmeleri, gündelik hayat içerisinde işlerin nasıl yürüdüğünü anlamamıza yardım etmektedir. Kırım Tatarlar arasında çok büyük önem arz eden düğün (toy) merasimlerine bu kişilerin gelmesi durumunda insanların onlarla aynı masaya oturmak istememeleri ve

69 "Mükremin Şahin Ukrayna Parlamentosu'nda konuştu," *QHA*, Aralık 07, 2017, erişim Ekim 22, 2018, <http://qha.com.ua/tr/yasam-olaylar/mukremin-sahin-ukrayna-parlamentosu-nda-konustu/162742/>.

70 Mülakat, Kiev (Ukrayna), 18.08.2016.

masadan kalkmaları halk arasında gelişen bir protesto yöntemi olmuştur ve mülakatlarımızda dile getirilmiştir.⁷¹ Bu tutum çok önemli görülmeyebilir; ancak, bu ve benzer etkinliklerin son derece büyük önem arz ettiği Kırım Tatarlar arasında bu şekilde dışlanıyor olmak sosyal yaşam içerisinde de izole olmak anlamına gelmektedir. Bu şekilde dışlanan kişiler zamanla diğer etkinliklere davet edilmemeye ya da diğer insanlarla aralarında bir mesafe olacak şekilde ağırlandırmalarının önünü açmıştır. İşgal yönetimi için Kırım Tatarlar arasında destekçiler bulmak, halk arasındaki etkilerini arttırmak ve sesleri gündelik hayatta halka sindirebilmek adına önemlidir. Ancak, şu an iş birliği yapan kişilerin bu şekilde dışlanmaları şu ana kadar toplum içerisinde bu şekilde bir mekanizma kurmalarını engellemiş ve girişimlerin son derece sınırlı kalmasına sebep olmuştur. İnsanların gündelik ilişkilerde gösterdiği bu tepkinin ilginç bir diğer örneği ise, pazarlardaki Kırım Tatar satıcıların ürünleri üzerine fiyatları Rusça ve Kırım Tatarca yazmaları ama Rusça'nın karşısına daha yüksek fiyat yazması olmuştur. Bu şekilde, Kırım Tatarca bilmeyen Kırım Tatarlar bile bu küçük *günlük yaptırımlara* maruz kalmaktadırlar. İşgal ortamında güvensizlik hisseden halk arasında gündelik şartlar içerisinde soyut *seçici geçirgen* duvarlar örülmekte ve güven hissi verebilecek yeni bir yaşam alanı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu soyut duvarları aşan Eskender Bilalov'un maruz kaldığı tepki son derece önemlidir. Kasım 2017 tarihinde işgal hükümetine bağlı polis güçlerinin yaptığı bir operasyon sırasında darp edilen ve sonrasında hayatını kaybeden meşhur Kırım Tatar aktivist Veciye Kaşka'nın cenazesine katılmak isteyen Bilalov, işgalcilerle iş birliği yaptığı için cenazeden yüzlerce kişinin 'satqın' (hain/satılmış) sloganlarıyla orayı terk etmeye zorlanmıştır.⁷²

Kaçırılmalar, gündelik hayatta maruz kalınan baskılar ve işgal idaresinin uygulamaları Kırım Tatar halkı arasında yukarıda da bahsedildiği gibi sürgün hatıralarını canlandırmıştır. Şu an halen sürgünü yaşamış kişilerin hayatta olması, şu an aktivizmin liderleri konumunda olan kişilerin Kırım'a dönüş sürecini baştan sona yaşamış olmaları ve genç neslin bu kişilerin ellerinde büyümüş olması, sürgününün 1944'ten bugüne kadar

71 Mülakat, Ankara (Türkiye), 25.11.2015.

72 "Kırım Tatar kahraman Veciye Kaşka son yolculuğuna uğurlandı," *QHA*, Kasım 24, 2017, erişim Eylül 20, 2018, <http://qha.com.ua/tr/toplum/kirim-tatar-kahraman-veciye-kaska-son-yolculuguna-ugurlandi/162264/>; "Polozov: 'Ölmeden önce VeciyeKaşka darp edildi!'," *QHA*, Eylül 20, 2018, erişim Eylül 20, 2018, <http://qha.com.ua/tr/toplum/polozov-quot-olmeden-once-veciye-kaska-darp-edildi-quot/173643/>; "İşbirlikçi Bilalov, Veciye Kaşka'nın cenazesinden kovuldu," *QHA*, Kasım 24, 2017, erişim Eylül 20, 2018, <http://qha.com.ua/tr/siyaset/isbirlikci-bilalov-veciye-kaska-nin-cenazesinden-kovuldu/162243/>.

Kırım Tatarlarının toplum hafızasında kesintisiz olarak yaşamasını sağlamıştır. Bununla eklemli olarak, Kırım Tatar diasporasının oluşmasının ve Kırım Tatar halkının yarımada azınlık duruma düşmesinin, yani sürgüne giden yolun açılmasının sebebi olarak Rusya'nın bölge siyaseti görülmüş ve bu geleneksel olarak anti Rus bir tutum geliştirmeyi kolaylaştırmıştır. İşte tam bu sırada, işgale maruz kalan Ukrayna'nın Rusya'ya karşı bir mücadele içerisinde olması bundan sonraki gelişecek olan ilişkilerin kilit noktasıdır. Bunun yanında, tarihe bakıldığında Sovyetlere karşı benzer hatıralarını ön plana çıkartan (holodomor ve sürgün), 20. yüzyılın başlarında bağımsızlık girişimlerini gerçekleştirmiş olan ve yine Moskova merkezli bir harekete karşı bu çabalarını kaybetmiş olan Kırım Tatarlar ve Ukraynalılar, şu anda da Moskova'ya karşı kendilerini savunma çabasına girişmişlerdir. Kırım Tatar siyasi hareketinin barışçıl ve demokratik yöntemleri sayesinde uluslararası arenada sahip olduğu karizması ve Ukrayna'nın yanında yer alması Ukrayna'nın Kırım konusunda Rusya'ya karşı sağlam bir şekilde uluslararası hukuk prensiplerine yaslanmasını sağlamaktadır. Bunun yanında Ukrayna'nın, Kırım Tatarlarına daha verici bir pozisyona gelmesi ise Kırım Tatarlarının milli ve insani taleplerinin gerçekleşmesi için yapılan taleplerin somutlaşmasını ve uygulama yöntemlerinin daha anlaşılır ve anlatılabilir bir hale gelmesini sağlamaktadır. Bu şekilde bakıldığında konjonktür ve coğrafyanın bir araya getirdiği tarafların, ortak düşmana karşı yeni bir ilişki biçimi üretmelerini ve bunu reformlarla kalıcı hale getirme girişimleri yapmalarını mümkün kılmıştır.

İşgal Sonrası Ukrayna'nın Yaklaşımları

26 Şubat 2014 tarihinde Kırım Tatar halkının Kırım'ın Ukrayna'dan ayrılmasına karşı gösterdikleri direnç, ilişkilerin yeni bir boyut kazanması için ilk adım olmuştur. İşgalin başlamasının ardından, 20 Mart 2014 tarihinde Kırım Tatar halkının yerli halk statüsünün Ukrayna Verhovna Rada'sının kararnamesi ile tanınması,⁷³ Ekim 2018 sırasında halen devam etmekte olan Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin statüsünü belirleyen anayasa maddelerine, Kırım Tatar halkının yerli halk olarak

73 "Ukraine recognized Crimean Tatars indigenous people of Crimea," *QHA*, Mart 20, 2014, erişim Ağustos 10, 2018, <http://qha.com.ua/en/politics/ukraine-recognized-crimean-tatars-indigenous-people-of-crimea/130931/>; "Ukraine guarantees rights, status of Crimean Tatars," *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*, Mart 21, 2014, erişim Ağustos 10, 2018, <https://mfa.gov.ua/en/news-feeds/foreign-offices-news/20296-ukraine-guarantees-rights-status-of-crimean-tatars>.

eklenmesi ve özerklik haklarının garanti altına alınması için yapılan değişiklik çalışmalarına uzanan yolu açmıştır. Yerli halklar ile ilgili kararnamenin arkasından en büyük Kırım Tatar diasporasının⁷⁴ yaşadığı Türkiye’den Ukrayna diaspora kimliğine yapılan başvurular kabul edilmiş ve Kırım Tatar diasporasını Ukrayna diasporası ile birleştiren bir karar verilerek, 4 Şubat 2017 tarihinde iki Kırım Tatarına diaspora kimliği verilmiştir.⁷⁵ Bu kimlik sahipleri, Ukrayna’da süresiz oturma, çalışma, mülk edinme, eğitim alma gibi hak ve özgürlüklere sahiptirler. İlerleyen süreç içerisinde Ukrayna Büyükelçiliği ile varılan anlaşma neticesinde Türkiye’de yaşayan Kırım Tatarları arasından yapılacak olan başvuruların, Ankara’da bulunan Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi (Kırım Derneği)⁷⁶ üzerinden yapılmasına başlanmıştır. Ekim 2018 itibariyle yüz civarında başvuru olduğu dernek Genel Merkez yöneticileri tarafından dile getirilmiş ve başvuruların devam ettiğinin altı çizilmiştir.⁷⁷ Dünya Kırım Tatar Kongresi Genel Sekreteri Avukat Namık Kemal Bayar, diaspora mensuplarının bu kimlik sayesinde vatanları Kırım ile hukuki bağlarının sağlandığının ve bu olayın bu sebeple tarihi bir olay olduğunun altını çizmektedir.

1 Ağustos 2015 tarihinde, Ukrayna Dışişleri Bakanı Pavlo Klimkin’in Ankara’da toplanan 2. Dünya Kırım Tatar Kongresi’nde genel kurula yaptığı konuşma sırasında Kırım Tatar halkına yeterince güvenmedikleri ve iş birliği yapmadıkları için özür dilemesi bu süreç içerisinde dikkate değer bir olaydır.⁷⁸ Yine aynı toplantıda Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor

74 Kırım’ın 1783 senesinde Rusya Çarlığı tarafından ilhak edilmesinden sonra oluşmaya başlayan Kırım Tatar diasporası bugün pek çok farklı ülkeye dağılmış durumdadır. En büyük diaspora Türkiye’de yaşamaktadır. Bunun arkasından, Romanya, Bulgaristan, Polonya, Belarus, Litvanya, Rusya, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Almanya, Hollanda, Belçika, Amerika, Kanada, İngiltere’de Kırım Tatarlar yaşamaktadır. Bu bahsi geçen hemen her merkezde Kırım Tatar STK’ları mevcuttur. Kırım Tatar diaspora milliyetçiliği üzerine ayrıntılı bilgi için; Filiz Tutku Aydın, “Comparative Cases in Long-Distance Nationalism: Explaining the Émigré, Exile, Diaspora and Transnational Movements of the Crimean Tatars” (PhD. Dissertation, University of Toronto, 2012).

75 “Kırım Tatar diasporası adına tarihi gelişme,” *QHA*, Şubat 05, 2017, erişim Eylül 15, 2018, <http://qha.com.ua/tr/toplum/kirim-tatar-diasporasi-adina-tarihi-gelisme/152520/>.

76 Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 1955 senesinde kurulmuş bir STK olmanın yanında diasporadaki en büyük Kırım Tatar STK’sı durumundadır. Türkiye içerisinde 25 şubesi ve temsilciliği bulunan derneğin ayrıca Romanya, Ukrayna, Polonya, İngiltere ve Norveç temsilcilikleri de mevcuttur. Derneğin teşkilatlar listesi için; “Teşkilat”, *Kırım Derneği*, erişim Eylül 15, 2018, <http://www.kirimderneği.org.tr/dernek/teskilat>.

77 “UA Diaspora Kimliği,” *Kırım Derneği*, erişim Eylül 15 2018, <http://www.kirimderneği.org.tr/duyurular/ua-diaspora-kimligi>.

78 “Ukrayna Dışişleri Bakanı Pavlo Klimkin’in Dünya Kırım Tatar Kongresi II Toplantısı katılımcılarına hitap metni,” *Ukrayna’nın Ankara Büyükelçiliği*, Ağustos 01, 2015, erişim Ağustos 20, 2018, <https://turkey.mfa.gov.ua/tr/press-center/news/38721-vistup-ministra-zakordonnih-sprav-ukrajini-pavla-klimkina-na-vidkritti-ii-vsiesvitnyogo-kongresu-krimskykh-tatar>.

Poroşenko'nun mektubunu da okuyan Dışişleri bakanı Kırım Tatarlarına, Kırım'ın geri kazanılmasının ardından özerklik haklarını elde edeceklerine söz vermiştir.⁷⁹ Devletin en üst makamlarınca yapılan bu açıklamaların somut sonuçlarına henüz ulaşılammış olsa bile Kırım Tatar halkı tarafından olumlu gelişmeler olarak görülmektedir. Bu noktada mülakatlarımız sırasında Ukrayna'da bir devlet görevinde çalışan bir Kırım Tatarının, "... 20 yıl boyunca biz (Kırım Tatarları) Ukrayna için düşman (sorun) gibi görüldük. Bizim sorunlarımızı dinlemediler. Şimdi ise, en azından dinliyorlarmış gibi görünüyorlar..." şeklindeki ifadeleri önemlidir.⁸⁰ Mülakatlarımız sırasında bir Kırım Tatar öğrenci, Ukrayna'da Kırım Tatarlarının artık sürgünden dönmüş ve vatanlarında her türlü zorluğa rağmen yaşamaya devam eden insanlar olarak görüldüğünü dile getirmesi, Kırım Tatarlarının kendi imajlarında bir değişim hissediyor olmalarını göstermesi açısından önemlidir.⁸¹

18 Mayıs 1944 sürgünü, Ukrayna'da bir soykırım olarak kabul edilmiş ve devletin en üst makamlarınca anılmaya başlanmıştır.⁸² Ukrayna tarafından sürgünün bir soykırım olarak tanınması, Kırım Tatar halkının rehabilitasyon taleplerinin yerine getirilmesi sürecinde önemli bir adım olarak görülmektedir. Sürgün ile alakalı özel olarak devlet seviyesinde anma programları düzenlenmektedir ve kamu diplomasisi çalışmaları ile halka anlatılmaktadır. Sovyet Birliği tarafından Holodomor'da Ukraynalılara yapıldığı gibi, bu sürgün ile Kırım Tatar halkının yok edilmek istendiği ve Stalin rejiminin bu iki halka benzer acılar yaşattığı gibi noktalara temas edilmeye başlanmıştır. Bu şekilde Kırım Tatar halkının rehabilitasyon talepleri ve ihtiyaçları, halk seviyesinde de anlatılmaya başlanmıştır.

Günlük hayat içerisinde Kırım Tatarlarının Ukrayna'nın bir parçası olduğunu vurgulayan devlet kampanyalarının artması, ortak tarih üzerine yapılan çalışmaların gelişmesi, Kırım Tatar imajının ders kitaplarında iyileştiriliyor olması bu yeni ilişkilerin kısa vade ile sınırlı kalmayacağını ve sağlam temeller üzerine oturabileceğinin sinyallerini vermektedir. Öyle ki, Kırım Tatar bayrağı, Kırım Tatar halkına desteğin

79 "Ukrayna Cumhurbaşkanı Petro Poroşenko'nun DKTK katılımcılarına mesajı," *QHA*, Ağustos 01, 2015, erişim Ağustos 20, 2018, <http://qha.com.ua/tr/siyaset/ukrayna-cumhurbaskani-petro-porosenko-nun-dkktk-katilimcilarina-mesaji/138759/>.

80 Mülakat, Kiev (Ukrayna), 16.08.2016.

81 Mülakat, Kiev (Ukrayna), 13.08.2016.

82 "Ukrayna, Kırım Tatar sürgününü soykırım olarak kabul etti," *Anadolu Ajansı*, Kasım 12, 2015, erişim Ağustos 20, 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ukrayna-kirim-tatar-surgununu-soykirim-olarak-kabul-etti/472409>.

bir göstergesi olarak Ukrayna Dışişleri Bakanlığı'nın önünde göndererek çekilmiş olması,⁸³ ve Kırım Tatar Bayrak günü kutlamalarında Ukrayna Enformasyon Bakanlığının hazırladığı afişlerde “İki Bayrak, Tek Devlet” (*Два прапори, одна країна / Два прапори, єдина країна / Twoflags, a united country*) gibi sloganların kullanılmış olması işgal öncesinde kabul edilemez olaylarken, şu an uygulanabilmektedir. Kırım Tatarlarıyla alakalı pek çok kampanya düzenlenmekte ve bu kampanyaların görsellerinde “Kırım Ukrayna'dır” (*Крим-це Україна / Crimea is Ukraine*), “Farklıyız ama Biz Biriz” (*Ми різні, але ми разом / We are different, but we are united*) gibi sloganlara yer verilmektedir. Bu sloganların yanında Ukrayna Enformasyon Bakanlığı'ndan bir yetkilinin de dile getirdiği gibi, devlet organları Kırım olmadan Ukrayna'nın güçlü bir devlet olamayacağı fikrini halka anlatmaya çalışmaktadır.⁸⁴ Euromeydan ve takip eden olaylarda hayatını kaybeden ve “Onur Devrimi”nin kahramanları olarak kabul edilenler arasında Kırım'da hayatını kaybeden ya da kaçırılan Kırım Tatarlarının da isimleri anılmaktadır. Reşat Ametov'a ölümünden sonra Ukrayna Kahramanı olarak ilan edilmiş ve Altın Yıldız (*Золота Зірка*) madalyası ile ödüllendirilmiştir.

Tarihi bağların altının çizilmesi adına yapılan çalışmalardan en çarpıcı olanlarından birisi, 1917'deki bağımsızlık çabaları için yapılan çalışmalar sırasında, Kırım Tatar Milli Kurultayı'nın lideri Numan Çelebi Cihan'ın, Ukrayna'nın kahramanlarından birisi olarak anılması ve şehrin merkezinde hazırlanan dev görsellerde yerini almasıdır. 1917 senesinde Ukrayna'nın Bolşeviklerle mücadelesi sırasında Kırım'ı elde etme çabasına girişmesi ile bugün Ukrayna'nın Rusya'ya karşı mücadelesinde güçlü bir devlet olabilmek için Kırım'a ihtiyaç duyduğu söyleminin kuruluyor olması arasındaki paralellik dikkat çekicidir. Kırım Tatar Milli Kurultayı'nın 100. yılı için Ukrayna Parlamentosu'nda (Verhovna Radası) özel bir oturum düzenlenmiş ve Parlamento'nun Genel Kurul Salonu'nda Ukrayna bayrağının yanına Kırım Tatar bayrağı asılmıştır. Etkinlik Ukrayna Milli Marşı ve Kırım Tatar Milli Marşı'nın arka arkaya söylenmesi ile açılmış ve kapanmıştır. Mülakatlar sırasında elde edilen verilere göre bu çalışmaların sonuç vermekte olduğu görülmektedir. İşgal sonrasında Kırım Tatarları hakkında çok daha fazla şey öğrenildiği ve eski ön yargıların kırılmaya başlandığı, mülakatlar yapılan kişilerce sıkça ifade edilmiştir.

83 “Ukrayna Dışişleri Bakanlığı önünde Kırım Tatar bayrağı çekildi,” *QHA*, Şubat 12, 2016, erişim Ekim 22, 2018, <http://qha.com.ua/tr/photo/ukrayna-disisleri-bakanligi-onunde-kirim-tatar-bayragi-cekildi/27516/>.

84 Mülakat, Kiev (Ukrayna), 17.08.2016.

Sonuç

2014 senesinden bugüne yaşanan ve yukarıda özetlenmeye çalışılan olaylar, hem Ukrayna hem de bölgede silinmeyecek izler bırakmıştır. Günümüzde Rusya'nın bölgede uyguladığı saldırgan siyaset neticesinde, Kırım Tatarları ve Ukraynalılar bir ortaklık kurma noktasına gelmişlerdir. Bugün İki halk, aralarındaki ortak noktaları yeniden keşfetmeye mecbur kalmışlardır. Türk ve Müslüman Kırım Tatarları için Slav ve Hristiyan Ukrayna ve Rusya arasında bir seçim yapılması gerektiğinde, yapılan tercih ortak acıları olduğu kadar ortak hedefleri paylaşabileceği Ukrayna olmuştur. Bu ittifak sadece konjonktür gereği oluşmuş gibi düşünülürse, Ukrayna'da devam eden reform sürecini ve Kırım Tatarlarının bu reform süreci içerisindeki yerini anlamak mümkün olmayacaktır. Gelinek noktada Kırım Tatarları, Ukrayna'nın asli unsurları arasında gösterilmektedir. Kırım Tatarları için Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ise, özerklik ve rehabilitasyon taleplerinin gerçekleştirilecek yegâne platform olarak görülmektedir. Lider kadrolar bu konuda karşılıklı desteklerini ısrarla devam ettirmektedirler ve Kırım içerisinde ve dışarısında bu doğrultuda çalışmalarını mümkün olan en geniş çapta gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.

Bu karşılıklı fayda temeline oturan ilişkiler, bir sonraki adım olarak hukuki boyut kazanma yoluna girmiş bulunmaktadır. Ukrayna'daki siyasi durum düşünüldüğünde 2019 Baharında gerçekleşecek olan Cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar bu tartışmaların nasıl ilerleyeceğini göreceğiz. Ancak, şu an ki yardımlaşmanın her iki taraf için de en çok ihtiyaç duyulan zamanda ortaya çıktığı, karşılıklı kazanımlar elde edildiği ve ilerleyen süreç için olumlu bir hava yaratıldığı dikkatimizden kaçmamalıdır. Bu konuda dönemin Harkov Valisinin yorumları ise son derece dikkate değerdir ve genel görüşü anlamamız için önemlidir;

... Ukrayna halkı birlik ve beraberliğini kanıtladı ve ... Kırım Tatarlar da pek çok konuda gidişatı belirlediler. ... Onlar [Kırım Tatarları] bizim için çok önemli ve en ön sırada yer alıyorlar. Bizler Kırım Tatar halkından irademizi ve cesaretimizi nasıl göstermemiz gerektiğini öğreniyoruz.⁸⁵

Kırım Tatarları ile başlayan bu yeni ilişkiler, hemen yukarıda altı çizilen Türk-Müslüman ve Slav-Hristiyan ikiliği temelinde bir çatışma unsuru

85 "Kharkiv Governor: We study under Crimean Tatar people," *QHA*, Ağustos 24, 2016, erişim Ağustos 20, 2018, <http://qha.com.ua/en/society/kharkiv-governor-we-study-under-crimean-tatar-people/138256/>.

olarak görülebilecek olsa bile, Ukrayna ve Ukraynalılık kavramlarını daha kapsayıcı bir yere taşıması yönünden son derece kritik bir rol oynamaktadır. Burada medeni milliyetçilik (*civic nationalism*) ve etnik milliyetçilik (*ethnic nationalism*) arasında tercih yapmakta olan bir ülke görmekteyiz. Ukrayna'nın Sovyet sonrasında modern bir ulus devlete dönüşüm sürecinde yaşadığı bu olaylar, ülkenin milli söylemlerini daha kapsayıcı bir seviyeye taşıyor olması adına önem taşımaktadır. Ayrıca, medeni ve modern ulus-devlet söylemlerinin gelişiyor olması ise ülkenin batı ile iktisadi ve sosyal entegrasyon sağlamak adına yaşadığı bu sürecin daha sağlam temeller üzerine kurulmasını da sağlamaktadır. Bu noktada Kırım'ın ve Ukrayna'nın yerli halkı olan Kırım Tatarları ile geliştirilen ilişkiler, ülkedeki diğer azınlıklarla girilen ilişkilerden ayrı tutulmakta olsa bile ülkenin çok-kültürlü ve çok-etnikli yapısının güçlenmesini de sağlamaktadır. Bunun yanında bir çatışma ortamında kabarmakta olan iki farklı milliyetçi kutbun birbirlerini nasıl besleyebilecekleri konusunda da ilginç bir örnek sunan Kırım Tatar ve Ukrayna ilişkisi, literatür için kıymetli bir araştırma konusudur.

Son olarak, Kırım Tatarlarının taleplerinin Ukrayna ile ortaklık platformuna oturduğunda daha somut bir hale geldiğini, uluslararası arena için daha anlaşılabilir ve kabul edilebilir bir şekle geldiğini görmemiz gerekmektedir. Rusya karşıtlığına sıkışmış romantik milliyetçi bir seviyede kalabilecek olan hak talepleri, bu şekilde uluslararası hukuk karşısında ayakları yere basan ve evrensel hukuk prensiplerine yaslanan bir hal almaktadır. Bu çerçevede, Kırım Tatar Milli Hareketi içerisinde ön planda olan bir aktivistin mülakatımız sırasında dile getirdikleri oldukça ilginçtir;

“Ukrayna bizi [iç ve dış siyaset için] kullanıyor ve biz de onu kullanarak devletimize giden yolu açmalıyız. ... Kendimiz için yeni fırsatlar yaratabilmeliyiz. ... Bu yeni ilişkiler Ukrayna ve Kırım Tatarları arasındaki iş birliğinin gelişmesi adına çok önemlidir. ...”⁸⁶

Tarihin bizi getirdiği noktada, Rusya'nın uyguladığı politikalar neticesinde bölgedeki diğer aktörler pozisyonlarını tekrar gözden geçirmek durumunda kalmışlardır. Bu durum, Ukrayna ve Kırım Tatarları gibi aktörleri kendileri için devrimsel bir karakter taşıyan kararlar almaya itmiştir ve ön yargılarından arınarak reel-politiğin getirdiklerine göre rasyonel hamleler yapmak zorunda kalmışlardır. Şu

86 Mülakat, Kiev (Ukrayna), 11.08.2016.

**2014 Sonrasında Kırım Tatarları ve Ukrayna:
Ortak Bir Düşman Karşısında Yeniden Kurulan İlişkiler**

açıktır ki, tarihe baktıklarından pek çok farklılık ve ortak nokta bulup çıkarabilecek olan Kırım Tatarları ve Ukrayınlar şimdilerde ortak noktaları görmeyi tercih etmektedir. Bu noktaları irdeleyerek yeni bir söylem geliştirmekte ve girdikleri mücadelede yanlarına daha fazla müttefik çekmeye çabalamaktadırlar. Bu mücadelenin sonucunun nasıl olacağı hakkında bir tahmin yapmak mümkün değildir; ancak, bu sürecin en can alıcı sonucunun bu iki tarafın son derece ilginç bir ilişki geliştiriyor ve sürdürüyor olmalarıdır.

KAYNAKÇA

Aljazeera. “Ukraine President Yanukovichim peached: Parliament votes to dismiss Viktor Yanukovic hand sets early election for May 25, while jailed opposition leader freed.” Şubat 22, 2014. Erişim Eylül 05, 2018. <https://www.aljazeera.com/news/europe/2014/02/ukraine-parliament-ousts-president-yanukovich-2014222152035601620.html>.

All Ukrainian Population Census 2001. Erişim Ekim 22, 2018, <https://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/>.

Anadolu Ajansı. “Kırım Tatar Milli Meclisinin faaliyetleri yasaklandı.” Nisan 26, 2016. Erişim Eylül 18, 2018. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirim-tatar-milli-meclisinin-faaliyetleri-yasaklandi/561767>.

Anadolu Ajansı. “Ukrayna, Kırım Tatar sürgününü soykırım olarak kabul etti.” Kasım 12, 2015. Erişim Ağustos 20, 2018. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ukrayna-kirim-tatar-surgununu-soykirim-olarak-kabul-etti/472409>.

Aydın, Filiz Tutku. “Crimean Tatars and Russia’s Annexation of Crimea,” *Turkish Policy Quarterly* 13, sayı. 3 (2014): 82-92.

Aydın, Filiz Tutku. “Comparative Cases in Long-Distance Nationalism: Explaining the Émigré, Exile, Diaspora and Transnational Movements of the Crimean Tatars.” PhD. Dissertation, University of Toronto, 2012.

Aydın, Ayşegül; Aydın, İsmail *Kırım Tatarlarının Vatana Dönüşü: Kimlik ve Kültürel Canlanma*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.

Babin, Borys V.. “Rigths and Dignity of Indigenous Peoples of Ukraine in Revolutionary Conditions and Foreign Occupation.” *Anthropology & Archeology of Eurasia* 53, sayı. 3 (2014-15): 81-115.

BBC News Türkçe. “Kırımlı Tatar lider Kırımoglu’na Kırım’a giriş yasağı.” Nisan 22, 2014. Erişim Ekim 22, 2018. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/04/140422_kirim_kirimoglu_yasak.

BBC. “Putin reveals secrets of Russia’s Crimea take overplot.” Mart 09, 2015. Erişim Eylül 20, 2018, <https://www.bbc.com/news/world-europe-31796226>.

BBC. “Ukraine: Putin signs Crimea annexation.” Mart 21, 2014. Erişim Eylül 20, 2018. <https://www.bbc.com/news/world-europe-26686949>.

BBC. “Ukrainian MPs vote to oust President Yanukovich.” Şubat 22, 2014. Erişim Eylül 05, 2018. <https://www.bbc.com/news/world-europe-26304842>.

Bild. “How Russia finances the Ukrainian rebel territories.” Ocak 16, 2016. Erişim Eylül 20, 2018. <https://www.bild.de/politik/ausland/ukraine-konflikt/russia-finances-donbass-44151166.bild.html#fromWall>.

Council of Europe. “Report By Nils Muiznieks, Commissioner For Human Rights Of The Council Of Europe: Following His Mission In Kyiv, Moscow And Crimea From 7 To 12 September 2014.” Ekim 27, 2014. Erişim Eylül 16, 2018. http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/droi/dv/102_muiznieksreport_/102_muiznieksreport_en.pdf.

Council of Europe. *Opinion On “Whether The Decision Taken By The Supreme Council Of The Autonomous Republic Of Crimea In Ukraine To Organise A Referendum On Becoming A Constituent Territory Of The Russian Federation Or Restoring Crimea’s 1992 Constitution Is Compatible With Constitutional Principles” adopted by the Venice Commission at its 98th Plenary Session (Venice, 21-22 March 2014)”. 762/2014, Mart 21, 2014. Erişim Ekim 16, 2018. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2014\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2014)002-e).*

CrimeaSOS. “Disappearances of Ukrainians in the occupied Crimea.” Ağustos 2018. Erişim Eylül 20. <http://krymsos.com/en/reports/analitichni-zviti-po-krimu/infografika-po-zniknennyam-v-okupovanomu-krimu/>.

Emel. “Kırım Tatarlarının Egemenlik Bildirisi.” 184 / Mayıs-Haziran, (1991): 1-3.

European External Action Service. “EU-Ukraine Association Agreement enters fully into force.” Eylül 01, 2017. Erişim Ekim 20, 2018.

https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/31591/eu-ukraine-association-agreement-enters-fully-force_en.

Fisher, Alan. *Kırım Tatarları*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2009.

Freedom House. “Yanukovych vs. Ukraine’s European Integration.” Kasım 21, 2013. Erişim Eylül 01, 2018.
<https://freedomhouse.org/blog/yanukovych-vs-ukraine%E2%80%99s-european-integration>.

Gayriresmi Türk Heyeti. “Kırım Raporu: Rusya Federasyonu’nun Kırım’ı İlhakı Sonrasında Kırım Tatarlarının Durumu.” Haziran 5, 2015. Erişim Eylül 15, 2018.
http://qha.com.ua/upload/2015/12/16/kirim_raporu_tr_2.pdf.

Gregory, Paul Roderick. “Putin’s ‘Human Rights Council’ Accidentally Posts Real Crimean Election Results.” *Forbes*, Mayıs 05, 2014. Erişim Ekim 22, 2018.
<https://www.forbes.com/sites/paulroderickgregory/2014/05/05/putins-human-rights-council-accidentally-posts-real-crimean-election-results-only-15-voted-for-annexation/#5fd5f1e3f172>.

Hatif, Osman Kemal. *Gökbayrak Altında Milli Faaliyet: 1917 Kırım Tatar Milli İstiklal Hareketinin Hikayesi*. ed. Hakan Kırımlı. Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, 1998.

Heritage, Timothy. “Ukraine Holds Key to Putin’s Dream Of A New Union.” *Reuters*, Kasım 29, 2013. Erişim Eylül 15, 2018.
<https://www.reuters.com/article/us-ukraine-eu-putin/ukraine-holds-key-to-putins-dream-of-a-new-union-idUSBRE9AS0F320131129>.

Karpat, Kemal. *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*. Madison-Wisconsin, 1985.

Kırım Derneği. “UA Diaspora Kimliği.” Erişim Eylül 15 2018.
<http://www.kirimderneği.org.tr/duyurular/ua-diaspora-kimligi>.

Kırım Haber. “Türkiye’de bulunan 42 Kırım Tatar teşkilatından tarihi karar.” Şubat 09, 2015. Erişim Ekim 21, 2018.
http://www.vatankirim.net/kirimhaber/haber/haber_detay.asp?HaberID=102.

- Kırımlı, Hakan. “Diplomatic Relations Between the Ottoman Empire and the Ukrainian Democratic Republic, 1918-21.” *Middle Eastern Studies* 34, sayı. 4 (2006): 201-239.
- Kırımlı, Hakan. “Rus İdaresi Dönemi” (“Kırım” maddesi), *İslam Ansiklopedisi*, cilt 25: 458-465. Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2002.
- Kırımlı, Hakan. *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1904-1916)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
- Kırımoğlu, Mustafa Abdülcemi. *Kırım Tatar Milli Hareketi'nin Kısa Tarihi*. Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, 2004.
- King, Charles. *The Black Sea: A History*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Korduban, Pavel. “Ukraine Ignores Russia’s Invitation To Join Customs Union.” *Eurasia Daily Monitor* 8, sayı. 79, Nisan 22 2011. Erişim Eylül 2015, 2018. <https://jamestown.org/program/ukraine-ignores-russias-invitation-to-join-customs-union/>.
- Korostelina, Karina. “Crimean Tatars From Mass Deportation to Hardships in Occupied Crimea.” *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 9, sayı. 1 (2015): 33-47.
- Kubicek, Paul. “Dancing with the Devil: Explaining the European Union’s Engagement with Ukraine under Viktor Yanukovich.” *Journal of Contemporary European Studies* 25, sayı. 2 (2016): 1-20.
- Kurkov, Andrey. *Ukraine Diaries: Dispatches from Kiev*. London: Harvil Secker, 2014.
- Kuzio, Taras. “Competing Nationalisms, Euromaidan, and the Russian-Ukrainian Conflict.” *Studies in Ethnicity and Nationalism* 15, sayı. 1 (2015): 157-169.
- Kuzio, Taras. *Ukraine: Democratization, Corruption and the New Russian Imperialism*. California: Praeger, 2015.
- Kvitsinskaya, Maria; Asanova, Emine; Andreyuk, Yevhenia. *Encyclopedia of Repressions in Crimea since the Russian Annexation*. CrimeaSOS: Aralık 28, 2017, Erişim Ekim 20, 2018. <http://krymsos.com/files/9/8/989b144-report-en-fin.pdf>.

Magosci, Paul R.. *A History of Ukraine, 2nd Edition*. Toronto: University of Toronto Press, 2010.

Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. “Judgement of the Constitutional Court of Ukraine on all-Crimean referendum.” Mart 15, 2014. Erişim Ekim 22, 2018. <https://mfa.gov.ua/en/news-feeds/foreign-offices-news/19573-rishennya-konstituci>.

Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. “Ukraine guarantees rights, status of Crimean Tatars.” Mart 21, 2014. Erişim Ağustos 10, 2018. <https://mfa.gov.ua/en/news-feeds/foreign-offices-news/20296-ukraine-guarantees-rights-status-of-crimean-tatars>.

Plokhly, Serhii. “The Ghosts of Pereyaslav: Russo- Ukrainian Historical Debates in the Post-Soviet Era.” *Europe-Asia Studies* 53, sayı. 3 (2001): 489-505.

Plokhly, Serhii. *Avrupa'nın Kapıları: Ukrayna Tarihi*. İstanbul: Feylesof, 2017.

QHA. “2014 Kırım işgalinin kısa tarihi.” Şubat 26, 2016. Erişim Eylül 20, 2018. <http://qha.com.ua/tr/video/2014-kirim-iskgalinin-kisa-tarihi/4059/>.

QHA. “Çubarov: ‘2014’te Kırım Parlamentosu ayrılıkçılığın merkezi oldu’.” Şubat 27, 2017. Erişim Eylül 12, 2018. <http://qha.com.ua/tr/roportajlar/cubarov-quot-2014-te-kirim-parlamentosu-ayrilikciligin-merkezi-oldu-quot/153106/>.

QHA. “Dünya Kırım Tatar Kongresinin ana faaliyet konuları belirlendi-TEKRAR.” Mayıs 3, 2019. Erişim Ekim 16, 2018, <http://qha.com.ua/tr/toplum/dunya-kirim-tatar-kongresinin-ana-faaliyet-konulari-belirlendi-tekrar/46185/>

QHA. “İşbirlikçi Bilalov, Veciye Kaşka'nın cenazesinden kovuldu.” Kasım 24, 2017. Erişim Eylül 20, 2018. <http://qha.com.ua/tr/siyaset/isbirlikci-bilalov-veciye-kaska-nin-cenazesinden-kovuldu/162243/>.

QHA. “İşte 2. Dünya Kırım Tatar Kongresi programı.” Ağustos 1, 2015. Erişim Ekim 16, 2018, <http://qha.com.ua/tr/siyaset/iste-2-dunya-kirim-tatar-kongresi-programi/138752/>.

- QHA. “İşte Kırım Tatar Milli Meclisi’nin aldığı kritik kararın tam metni.” Nisan 02, 2014. Erişim Ekim 21, 2018.
<http://qha.com.ua/tr/siyaset/iste-kirim-tatar-milli-meclisi-nin-aldigi-kritik-kararin-tam-metni/131613/>.
- QHA. “İşte Kurultay’ın milli özerklik kararının tam metni.” Mart 30, 2014. Erişim Ekim 21, 2018. <http://qha.com.ua/tr/siyaset/iste-kurultay-in-milli-ozerklik-kararinin-tam-metni/131578/>.
- QHA. “Kharkiv Governor: We study under Crimean Tatar people.” Ağustos 24, 2016. Erişim Ağustos 20, 2018,
<http://qha.com.ua/en/society/kharkiv-governor-we-study-under-crimean-tatar-people/138256/>.
- QHA. “Kırım Tatar diasporası adına tarihi gelişme.” Şubat 05, 2017. Erişim Eylül 15, 2018, <http://qha.com.ua/tr/toplum/kirim-tatar-diasporasi-adina-tarihi-gelisme/152520/>.
- QHA. “Kırım Tatar kahraman Veciye Kaşka son yolculuğuna uğurlandı.” Kasım 24, 2017. Erişim Eylül 20, 2018.
<http://qha.com.ua/tr/toplum/kirim-tatar-kahraman-veciye-kaska-son-yolculuguna-ugurlandi/162264/>.
- QHA. “Kırım Tatar Teşkilatları Platformu’ndan kamuoyuna önemli duyuru.” Nisan 19, 2015. Erişim Ekim 21, 2018.
<http://qha.com.ua/tr/siyaset/kirim-tatar-teskilatlari-platformu-ndan-kamuoyuna-onemli-duyuru/137095/>.
- QHA. “Kırım’daki 26 Şubat 2014 mitingini hatırlayalım.” Şubat 26, 2016. Erişim Eylül 02 2018. <http://qha.com.ua/tr/siyaset/kirim-daki-26-subat-2014-mitingini-hatirlayalim/143086/>.
- QHA. “Kongre programı kesinleşti- TEKRAR.” Mayıs 10, 2009. Erişim Ekim 16, 2018, <http://qha.com.ua/tr/toplum/kongre-programi-kesinlesti-tekrar/46580/>.
- QHA. “Mükremin Şahin Ukrayna Parlamentosu’nda konuştu.” Aralık 07, 2017. Erişim Ekim 22, 2018. <http://qha.com.ua/tr/yasam-olaylar/mukremin-sahin-ukrayna-parlamentosu-nda-konustu/162742/>.
- QHA. “Noman Çelebicihan’ı anma mitingi. Akmescit, 23 Şubat 2014.” Şubat 22, 2016. Erişim Eylül 12, 2018.
<http://qha.com.ua/tr/photo/noman-celebicihan-i-anma-mitingi-akmescit-23-subat-2014/27574/#1>.

QHA. “Polozov: ‘Ölmeden önce VeciyeKaşka darp edildi!’.” Eylül 20, 2018. Erişim Eylül 20, 2018. <http://qha.com.ua/tr/toplum/polozov-quot-olmeden-once-veciye-kaska-darp-edildi-quot/173643/>.

QHA. “Rus işgalinin ilk şehidi Reşat Ametov 43 yaşında... .” Ocak 24, 2018. Erişim Ekim 22, 2018. <http://qha.com.ua/tr/toplum/rus-ısgalinin-ilk-sehidi-resat-ametov-43-yasinda/165000/>.

QHA. “Ukraine recognized Crimean Tatars indigenous people of Crimea.” Mart 20, 2014. Erişim Ağustos 10, 2018. <http://qha.com.ua/en/politics/ukraine-recognized-crimean-tatars-indigenous-people-of-crimea/130931/>.

QHA. “Ukrayna Cumhurbaşkanı Petro Porosenko’nun DKTK katılımcılarına mesajı.” Ağustos 01, 2015. Erişim Ağustos 20, 2018. <http://qha.com.ua/tr/siyaset/ukrayna-cumhurbaskani-petro-porosenko-nun-dkktk-katilimcilarina-mesaji/138759/>.

QHA. “Ukrayna Dışişleri Bakanlığı önünde Kırım Tatar bayrağı çekildi.” Şubat 12, 2016. Erişim Ekim 22, 2018. <http://qha.com.ua/tr/photo/ukrayna-disisleri-bakanligi-onunde-kirim-tatar-bayragi-cekildi/27516/>.

Qırımtatar Milliy Meclisi. “Milliy Meclis Azaları.” Erişim Ekim 20, 2018. <http://qtm.org/qt/milliy-meclis-azalar%C4%B1>.

Qırımtatar Milliy Meclisi. “МустафаДжемілев: «У псевдореферендумі 16 березнянасправдівзялиучасть 34,2% кримчан».” Mart 25, 2014. Erişim Eylül 05, 2018. <http://qtm.org/ua/ua-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/4369-%D0%BC%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%84%D0%B0-%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%BB%D1%94%D0%B2-%D1%83-%D0%BF%D1%81%D0%B5%D0%B2%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC%D1%96-16-%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%8F-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D1%96-%D0%B2%D0%B7%D1%8F%D0%BB%D0%B8-%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C-34-2-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%87%D0%B0%D0%BD>.

Radio Liberty. “Putin Pledges Billions, Cheaper Gas To Yanukovych.” Aralık 17, 2013. Erişim Eylül 05, 2018.

**2014 Sonrasında Kırım Tatarları ve Ukrayna:
Ortak Bir Düşman Karşısında Yeniden Kurulan İlişkiler**

<https://www.rferl.org/a/ukraine-protests-yanukovych-moscow/25203138.html>.

Russia Today. "Crimea declares independence, seeks UN recognition." Mart 17, 2014. Erişim Ekim 22, 2018.
<https://www.rt.com/news/crimea-referendum-results-official-250/>.

Russia Today. "Crimean parliament sacks regional government, approves referendum." Şubat 27, 2014. Erişim Ağustos 25, 2018.
<https://www.rt.com/news/ukraine-crimea-parliament-government-056/>.

Sasse, Gwendolyn. *The Crimea Question: Identity, Transition, and Conflict*. Cambridge: Massachusetts: Harvard University Press, 2007.

Somin, Ilya. "Russian government agency reveals fraudulent nature of the Crimean referendum results." *The Washington Post*, Mayıs 06 2014. Erişim Eylül 05, 2018.
https://www.washingtonpost.com/news/volokh-conspiracy/wp/2014/05/06/russian-government-agency-reveals-fraudulent-nature-of-the-crimean-referendum-results/?utm_term=.e46a5fd63b7.

Stone, David R.. *A Military History of Russia: From Ivan the Terrible to the War in Chechnya*. London: Prager Security International, 2006.

The Guardian. "Ukraine suspends talks on EU trade pact as Putin winstug of war." Kasım 21, 2013. Erişim Eylül 05, 2018.
<https://www.theguardian.com/world/2013/nov/21/ukraine-suspends-preparations-eu-trade-pact>.

The Guardian. "Vladimir Putin offers Ukraine financial incentives to stick with Russia." Aralık 18, 2013. Erişim Eylül 05, 2018
<https://www.theguardian.com/world/2013/dec/17/ukraine-russia-leaders-talks-kremlin-loan-deal>.

The Moscow Times. "Lavrov Warns Ukraine over EU Deal." Ekim 29, 2013. Erişim Eylül 15, 2018.
<https://themoscowtimes.com/articles/lavrov-warns-ukraine-over-eu-deal-29022>.

Uehling, Greta Lynn. *Beyond Memory: The Crimean Tatars' Deportation and Return*. London: Palgrave Macmillan, 2004.

Ukrayna'nın Ankara Büyükelçiliği. "Ukrayna Dışişleri Bakanı Pavlo Klimkin'in Dünya Kırım Tatar Kongresi II Toplantısı katılımcılarına

hitap metni.” Ağustos 01, 2015. Erişim Ağustos 20, 2018.
<https://turkey.mfa.gov.ua/tr/press-center/news/38721-vistup-ministra-zakordonnih-sprav-ukrajini-pavla-klimkina-na-vidkritti-ii-v-sesvitnyogo-kongresu-krimsykih-tatar>.

UKRTÜRK. “Dünya Kırım Tatar Kongresi Ankara’da toplandı, işte sonuç bildirgesi.” Ağustos 03 2015. Erişim Ekim 22, 2018.
<http://ukrturk.net/dunya-kirim-tatar-kongresi-ankarada-toplandi-iste-sonuc-bildirgesi/>.

United Nations. “Indigenous Peoples at the UN.” Erişim Ağustos 10, 2018.
<https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/about-us.html>.

Vogel, Toby. “Yanukovych in Brussels on first foreign trip: Ukraine’s new president sees Europe as ‘key priority’ but also wants to “enhance” relations with Russia.” *Politico*, Ocak 03, 2010. Erişim Eylül 01, 2018. <https://www.politico.eu/article/yanukovych-in-brussels-on-first-foreign-trip/>.

Wilson, Andrew. *The Ukrainians: An Unexpected Nation (3rd edition)*. London: Yale University Press, 2015.

Wilson, Andrew. *Ukraine Crisis: What It Means for the West*. New Haven: Yale University Press, 2014.

Yekelchyk, Serhy. *The Conflict in Ukraine: What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford University Press, 2015.

Законодательство АР Крым. “КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ КРЫМ (ВВСК, 1992 г., N 7, ст. 259) (Принята седьмой сессией Верховного Совета Крыма 6 мая 1992 года).” Erişim Ekim 16, 2018.
<http://zakon.rada.gov.ua/krym/show/rb076a002-92/ed19920506>.

Законодательство АР Крым. “КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ КРЫМ (ВВСК, 1992 г., N 7, ст. 259) (С изменениями, внесенными в соответствии с Законом ВР АРК N 155-1 (rb0155002-92) от 25.09.92) (Принята седьмой сессией Верховного Совета Крыма 6 мая 1992 года).” Erişim Ekim 16, 2018.
<http://zakon.rada.gov.ua/krym/show/rb076a002-92/ed19920925>.